

Komi mütoloogia

Kosmogoonilised müüdid

Komidele tuntud üsna paljude maailma loomise versioonide seas domineerisid dualistlikud müüdid kahe jumala ja demiurgi – Jeni ja Omöl'i (permikomidel Kul') loominguilisest tegevusest. Maailma enne selle loomist (ürgne kaos) kujutati kõige sagedamini piiritu veena, mille pinnal ujuvad ornitomorfsed jumalad-loojad: Jen luige või pardina ja Omöl' (Kul') kaurina. Pinnast (liivateri või muda) kougib veesügavusest kaur. Teistes variatsioonides tuuakse "mere-ookeani" põhjast mune, mille oli vette pillanud emapart. Neid toovad välja emapardi poolt väljahautud kaks vennakest-pardipoega või taas kaur. Demiurgide ornitomorfe kuju on valdav ka neis müütides, kus ürgset kaost on tähistatud teisiti. Neist ühe kohaselt olid algselt maailmas ainult "pimedus ja udu", ükskord kohtusid seal kaks tuvi, nimetasid end kaaslasteks ja tõid pimeduse põhjast mulda. Teise versiooni kohaselt oli maailm kunagi hiiglasuur soo, kust kunagi ronisid välja kaks konna (Jen ja Omöl'), kuid mulda ei toonud nemad, vaid Jeni tuvi, keda segas vares (Omöl'i lind). Mitmes permikomi mütoloogilises tekstis iseloomustatakse kaost pilvena või lihtsalt mainitakse, et maailmas ei olnud mitte midagi; demiurg esineb ühes kehastuses, kuid maailm luuakse spontaanselt, mitte tänu looja sihikindlale tegevusele. Ühes permikomi kosmogoonilises müüdis puudub demiurg üldse – tuul tõi kusagilt tolmu ja prügi, paiskas vette, ning neist moodustus maapind.

Peaaegu kõigis kosmogoonilistes versioonides omandas muld iseenesliku kasvamise võime, alguses kasvas ta väikese saare suuruseks, aga alles pärast seda omandas järkjärgult oma tõelised mõõtmed. Demiurgid selles protsessis ei osalenud. Samuti nende osavõtuta kattus maa iseenesest metsa ja rohuga. Ka pinnareljeef moodustus demiurgide tahteta. Jen lõi kivid, kuid need omandasid kasvuoskused ja tõusid taeva poole seni, kuni Jen nende kasvu peatas – nii tekkisid mäed; jõed tekkisid mammutiradade kohale. Või tuli veel lamedale maale tohtu karu, kes kraapis maapinda, sellest tekkisid sood ja mäed.

Pärast maapinna tekkimist seisnes demiurgide tegevus taevakehade loomises: Jen lõi päikese, Omöl' kuu. Ühe versiooni kohaselt loodi taevakehad peaaegu samal ajal päris loomisakti alguses, teise kohaselt lõi Omöl' kuu alles siis, kui maa peal elasid juba inimesed, neil hakkas vili ära külmuma, ja siis lõi Jen päikese. Kolmanda versiooni kohaselt loodi alguses päike, aga kuu tekkis päikesekillust, mille Omöl' oli ära murdnud. Alguses olid taevakehad kõrvuti taeva keskel; seejärel nihutati nad demiurgide osavõtuta eri suundadesse, pärast seda seati sisse nende ööpäevane liikumine taevas. Sürjakomi müüdis toimus see pärast seda, kui päike ja kuu, õde ja vend, kaotasid teineteist peitust mängides ja ajavad sellest ajast peale teineteist taga. Permikomid arvavad, et taevakehad eraldas võimas maapealne nõid, kes tahtis lahutada taevakehadele paigutatud armastajaid. Päikese aastane ringkäik seati permikomi müüdi kohaselt sisse tänu maapealse vägilase, esmainimese Pera tegevusele. Maailma loomise lõpetas Jen taeva loomisega, kuhu ta siirdus elama pärast seda, kui oli võitnud Omöl'i (Kul'i) kosmiliste kõrguste pärast peetud võitluses, rohkem ta maistesse asjadesse ei sekkunud. Omöl' (Kul') läks elama maa alla, ühe versiooni kohaselt vabatahtlikult, teise kohaselt paigutas tema sinna Jen, kes meelitas Omöl'i pettusega savipotti. Sellega oli kolmemõõtmelise kosmosestruktuuri vertikaali loomine lõpetatud: ülemine maailm, keskmine ja alumine maailm.

Etioloogilised müüdid

Sürja- ja permikomi mütoloogias osalesid kõikvõimalike loomade loomises mõlemad demiurgid. Sürjakomi müütides saatis seda Jeni ja Omöl'i terav konkurents. Jen lõi orava, et inimene saaks tema peale jahti pidada; Omöl' lõi nugise, et see orava ära sööks; vastukaaluks lõi Jen koera, et too aitaks inimesel nugise peale jahti pidada ja kaitseks inimese kodu. Jen lõi kuke ja kana, tedre, põldpüü, laanepüü, luitsnokk-pardi, kusjuures pardi tegi ta viimasena ning tema noka ja sulgede värvimiseks läks kogu ülejäänud materjal ja värv (sellepärast on luitsnokk pardil nii suur nokk ja kirevad suled). Vastukaaluks lõi Omöl' kulli, öökulli ja varese, samuti kiskjaid: rebase, ilvese, ahmi jt. Peale selle, Jen lõi konna, aga Omöl' põdra, hirve, jänese, kassi, rotid ja hiired, sisaliku, kõik kalad ja kahjurputukad. Veendunud, et Omöl' on oluliselt aktiivsem looja, hakkas Jen tema loodut muutma (näiteks värvis jänese kõrvaotsad mustaks, andis siilile okkad jne), pärast seda hakati põtra, hirve, jänest ja kõiki kalu pidama tema looduks. Kassile andis Jen sooja karva,

lubas elada majas inimeste juures, aga selle eest kohustas teda hiiri ja rotte püüdma. Omöl' omakorda andis karva koerale, pärast mida oli tolle keelatud majas viibida. Sürjakomidel oli teiste loomade seas erilise staatusega karu: ühe versiooni kohaselt loeti teda taevast laskunud ja maal elama hakanud Jeni pojaks, teise versiooni kohaselt muutis metsavana karuks Mihhaili-nimelise mehe. Permikomi etioloogilises müüdis räägitakse, et Jen ja Kul' löid kõik loomad koos ja samal ajal. Alguses nad voolisid mitmevärvilisest savist neile kehad ja andsid elu, pärast tegid erinevad sabad ja andsid loomadele valida, milline kellele meeldib. Tujukas valija karu jäi üldse sabast ilma, siis tehti see talle savijääkidest, sellepärast ongi karul nii lühike saba.

Teisi etioloogilisi müüte on sürja- ja permikomidel teada vähe. Sürjakomidel olid olemas müüdid tule ja tuule loomisest, need löi Jen, kuid need torkasid silma väga metsiku loomu poolest. Et inimesi nende eest kaitsta, sulges Jen tule tulerauda ja tikkudesse, aga tuule pani ketti. Permikomi legendides mõne mäeaheliku päritolust räägitakse, et nendeks muutusid kunagi ühenimelised vägilased.

Antropogoonilised ja etnogooonilised müüdid

Inimese päritolu kõige levinum versioon sürja- ja permikomidel tunnistas esmaloojaks ülemjumal Jeni, kes tegi esimese inimese mullast või savist. Sürjakomidel tegi Jen inimese ja elustas ta Omöl'i abita, Omöl' üksnes püüdis Jeni loomingut halvustada. Permikomidel võttis Kul' osa nii loomade kui ka inimese loomisest: Jen tegi keresid, Kul' viimistles neil väikseid detaile, kuid elustas Jen. Esmainimese päritolust leidis ka teisi legende, näiteks ühes sürjakomi müüdis räägitakse, et kõik elusolendid tekkisid Omöl'i verest, kui too konnana mäta otsast kukkus ja viga sai. Kõige ilusam elusolend sai naiseks. Mõned sürjakomid arvasid, et inimene tekkis puust ja rohust. Ühes permikomi legendis vägilasest Perast räägitakse, et ta oli esmainimene, kelle sünnitas Parma (Põhja-Uurali taiga), s.t emake loodus ise. Teise permikomi versiooni kohaselt tekkisid esimene mees ja naine kaldale jäetud kalamarjast. Üks permikomi versioon räägib, et tavalised inimesed tekkisid kääbuslikust tšuudist. Tšuudid leidsid sirbi, ja üks neist löikas oskamatuses endal pea maha. Temast voolasid välja igasugused kurjad vaimud ja jõletised, kõige viimasena tuli välja inimene. Tavalise inimese ilmumisega muutus kääbustesugu kõikvõimsaks tumedaks jõuks.

Üldlevinud oli veendumus, et esimesed inimesed oli Jen loonud palju täiuslikumana, kui nad praegu on. Algselt oli inimestel naha asemel tugev sarvkate, mis jäi alles ainult küüntele pärast seda, kui Omöl', kes meelitas koera sooja karvaga, pääses koera valvatava lapse juurde ja määris selle kokku oma tati ja ilaga. Lapsed oskasid sündimisest peale käia ja kõnelda, kuid jäid sellest annist ilma pärast seda, kui ühe lapse ema solvas leiba ja taevast, milleni tollal võis käega ulatuda, pühkides lapsel koogiga tagumikku ja kleepides koogi taevasse. Pärast seda kadus inimestel imeline üliviljakas maa, ning taevas nihkus maast kaugele, tähistades sellega mütoloogilise aja lõppu.

Sürjakomidel etnogoonilisi müüte üles märgitud ei ole. Permikomidel oli komi rahvaste päritolust kaks mütoloogilist versiooni. Ühe järgi pärinesid sürja- ja permikomid Parma poja Pera ja päikese tütre Zaran'i lastest. Teise kohaselt olid nende esivanemad kaks venda Osjas ja Ožjas, kelle ajas kaugelt idast Uurali metsadesse karmi jumala Šurma suur vares selle eest, et nad ei toonud talle ohvrit. Z'uz'dini permikomid lugesid end pärinevaks müütilisest esiemast Dz'uzd'ast ja tema kuuest pojast, kelle ema sünnitas korraga.

Sotsionormatiivne mütoloogia

Sotsiaalsfääri korraldavate vanimate ja tähtsaimate tegurite hulka kuulub eksogaamia, kollektiivisese abielu ja verepilastuse (intsesti) keeld. Sürjakomide ühe mütoloogilise versiooni kohaselt oli konn kunagi inimene, kes muudeti konnaks intsesti pärast (kooselu oma emaga). Permikomi muinasjutus räägitakse kolme vennaga kooselavast tüdrukust, keda vennad hakkasid seksuaalselt kiusama ja tegid ettepaneku, et öde ühega neist abielluks. Intsesti eest põgenedes laskus tüdruk põranda alla ja hakkas maad paluma, et see ta enda juurde võtaks. Maa tuli piiga palvele vastu ja tüdruk sattus maa alla Baba-Jagaa riiki. Muide, muinasjutul on õnnelik lõpp: tüdruk tuli tagasi maa-pealsesse ilma, kaasas Baba-Jagaa kolm tütart, kellega ta naitis oma vennad.

Kui eksogaamiline sotsionormatiivne temaatika kujutab endast komide folklooris vaid ammusel ajal ühiskonna sotsiaalset elu reguleerinud normide segaseid reministsentse, mis on oma tähtsuse kaotanud, siis teine sotsioregulatiivne instants – ristivanemlus – funktsioneeris komidel veel hiljuti. Vassili P. Nalimov, kes esimesena juhtis tähelepanu, et komidel oli oma "seksuaalne moraal", uuris seda institutsiooni 20. sajandi alguses väga üksikasjalikult konkreetsete materjalide põhjal. Tema andmete kohaselt pidi iga teatavasse ikka jõudnud naine saama ristiemaks. Arvati, et vastasel juhul tuleb

tal teises ilmas hakata kutsika ristiemaks. Ristivanemate sotsiaalne staatus oli väga kõrge, lapse suhtes oli ristiema oma tähtsuselt ja nõutava austuse määralt teisel kohal pärast ema. Sugulussidemete kõrval oli ristivanemlus üks peamisi sootsiumi liitmise vahendeid.

Laste suhtes oli komidel tähtsuselt kolmandal kohal (pärast ema ja ristiema) ämmaemand, isale anti alles neljas koht. Iga naine pidi oma elus kasvõi korra vastu võtma sünnitust või assisteerima kogenud ämmaemandat. Leiti, et naine, kes ei ole olnud osaline lapse ilmaletulekul, hakkab teises ilmas vastu võtma koera sünnitust või teise versiooni kohaselt ei satu kunagi teise ilma. Ühes sürjakomi muistendis räägitakse naisest, keda kunagi ei kutsutud sünnituse juurde. Meeleheitel kutset oodates pöördus ta metsavaimude poole abipalvega, ja nood kutsusid ta assisteerima, kui metsanaine sünnitas.

Komide uskumuse kohaselt kajastus ämmaemanda käitumine tema vastuvõetud laste tervises, aga ristivanemate käitumine ristilaste tervises. Teises ilmas pidid nad andma aru enda vastutusel olnud laste tervise kohta. Sellepärast oli nende elu ühiskonna valvsa kontrolli all ja rangelt reguleeritud, eriti suguelu osas. Ristivanemate omavaheline abielu oli rangelt keelatud, ristiisa ei tohtinud astuda vahekorda lapse ema, ristiema ega isegi ämmaemandaga. Lapse tervist mõjutasid ka ristivanemate elukombed. Lapse ristivanemad, ämmaemand ja ema ei tohtinud omavahel tülitseda ega üksteisele isegi halba sõna öelda, muidu võis laps haigeks jääda.

Komide teistest sugulistest tabudest tuleb märkida jahimeeste intiimsuhete keeldu (iseegi oma naisega) jahilemineku eel. Muidu oleksid nad uskumuse kohaselt kaotanud oma professionaalsed oskused. Artellijahil oli keelatud isegi sõna *naine* ütlemine, vajaduse korral asendas seda eufemism *čöčöd* 'tasane, kärbitud'. Jahil ei soovitatud üldse oma naist meenutada. Sürjakomi muistendites on populaarne süžee jahimehest, kes tuletas oma naist meelde, ja naine ilmus tema juurde metsaonni. Koju naastes sai jahimees teada, et ta naine ei olnud kusagil ära käinud. Mõnikord ei olnud sellistel valenaise külaskäikudel mingeid tagajärgi, kuid pajatatakse ka juhtumitest, kus jahimees kaotas pärast seda mõistuse.

Tööde juures on komide tegevussfäärid rangelt sooliselt normeeritud. Kohe pärast lapse sündi markeeriti tema tuleviku professionaalsed orientiirid: poisil lõigati nabanöör kirvevarre või püssipära peal, seejärel seoti see adra või püssi külge; tüdruku nabanööri lõigati voki või värtna peal, seejärel seoti voki külge, peideti õmblusmasina kasti või takkude sisse. Meeste jahilkäimine ning naiste ketramine ja kudumine kujutasid endast soolis-professionaalset opositsiooni. Piisas naisel vaid püügivahendeile astuda, kui nood läksid rikki, saak neisse

enam ei läinud. Arvati, et kui mees annab naisele käest kätte värtna, kaotab ta igaveseks võime olla hea jahimees. Sürjakomi müütide kohaselt kehtestas meeste eesõiguse tegelda jahiga müütilistel aegadel ülemjumal-demiurg Jen.

Puhtalt meeste ala oli komi rahvastel sepatöö. Sürjakomi mütoloogias olid esimesed sepad jumalad-demiurgid Jen ja Omöl'. Jen otsustas õpetada inimestele rauast tööriistade tegemist, kuid ei tulnud sellega toime. Alles pärast Omöl'i nõuannet omandas Jen sepakunsti ja õpetas seda inimestele. Permikomidel on esimese sepana tuntud rahvaluulekangelane Kudöm-Oš, kes oma kaugetel kaubareisidel tutvus raua sulatamise ja se pistamise kunstiga, ning koju naasnuna otsis rauamaaki ja hakkas tegema rauast igasuguseid tööriistu.

Traditsiooniliste naistetööde hulka kuulus komidel loomakasvatus, välja arvatud hobuste eest hoolitsemine. Sürjakomi mütoloogilise legendi kohaselt oli iidsetel komidel kunagi valge lehm. Ükskord läks ta metsa ja jäi kadunuks. Kogu perega otsiti teda seitse ööpäeva, kuid ei leitud. Üheksandal päeval läks metsa perenaine ja hakkas kurtma toitja kaotuse üle. Ootamatult kõlas kellegi hää: "Ära nutsa, perenaine, su lehm on terve, ta tuleb tagasi. See olin mina, kes teie peale vihastas, et piima sööte, lüpsikusse kurnamata. Mina vihastasin, et su meespere lehmäl ühe nisa ära rebis. Sellest päevast peale hakkad sina üksi lüpsma ning piima mehele ja poegadele jagama. Mine koju! Sinu lehm on juba kodus!" Perenaise küsimusele vastas hää: *Me s'ura-pel'aõs' mös vidz'õs'* 'Ma olen lehmade kaitsja sarviliste-kõrvukate eest'. Perenaine läks koju ja nägi, et lehm seisab katusealuse juures, aga mehed järgemööda lüpsavad teda ühe käega endale peo peale ning joovad piima. Ta rääkis, mis temaga metsas juhtus, ja sellest ajast peale on lehma eest hoolitsemine ja lüpsmine ainult naiste asi.

Kõige varasem omandit kaitsvate õiguslike normide olemasolu mainimine sisaldub Epifanius Targa kirjutatud *Püha Stefani eluloos*. Kirjeldades iidsete komide ebajumalaid räägib Epifanius rikkalikest andidest, mis pandi ohvriks paganlikele jumalatele või vaimudele-peremeestele. Kusjuures keegi ei söandanud võtta midagi andidest endale, kartes karmi kättemaksu. On huvitav märkida, et obikomi ümberasu jatel need iidsed ettekujutused omamoodi taas elustasid. Obiugrilastel püsib tänaseni surnutele rikkalike andide ohverdamine. Haudadele jäetakse kõikvõimalikke tarbeesemeid, tavaliselt uusi. Obikomidel oli ja suurel määral on säilinud tänaseni veendumus, et haualt ei tohi mitte midagi võtta, muidu juhtub süüdlasega õnnetus. Nii räägitakse ühes jutus, mille peakangelane on tegelik inimene, komi noormehest, kes võttis handi haualt tüki rõivast ja õmbles sellest endale püksid. Varsti jäid ta jalad halvatuks ning ta jäi eluks ajaks sandiks.

Komi mütoloogia

Isegi arenenud klassiühiskondades on teada juhtumid, kus seaduserikkujatele kohaldatavad rahvapärased karistusabinõud on märksa karmimad kui ametlikud. Vrd venelastel hobusevaraste ühiskondlik omakohus. Komi rahva folkloorse ainese analüüs näitab, et minevikus loeti nende kõige hinnalisemaks isiklikuks varaks karja. Legendide kohaselt võtsid karja kuritegelike röövijate karistamise enda peale süüdlase enda kollektiiv ja lähimad sugulased. Näiteks folkloorne kangelane Jurka, kes justkui olevat kunagi elanud Madža küla lähedal, tegutsedes alguses rahumeelselt oma jahipiirkonnas, hakkas hiljem varastama oma külast kariloomi, süües päevas ära terve härja. Madžalased pöördusid abi otsides Jurka ristiisa poole, keetsid ühistest linnastest ja jahust kange õlle ja palusid ristiisal Jurka täis joota. Purjus Jurka seoti kõvasti kinni, viidi järve keskele ja uputati ära. Seejärel keetsid madžalased putru ja sõid seda kogu küлага, jagades tapmise patu kõigi vahel võrdselt. Teine komi legendi kangelane Gul'en' olevat kunagi elanud Poztökerösis. Kui ta suureks kasvas, läks ta külast ära metsa ja hakkas elama puulatva ehitatud pesas. Külasse tuli Gul'en' ainult selleks, et varastada karja ja külastada oma ristiema, teisi sugulasi tal ei olnud. Külaelanikud, inimest kümme, läksid ristiema juurde ja palusid endid tema juurde ära peita, aga kui Gul'en' tuleb, tuld mitte süüdata. Pimedas ründasid nad tulijat, sidusid ta kinni ja uputasid jõkke. Pärast seda keetsid poztökeröslased, nagu madžalasedki, putru ja igaüks neist sõi rituaalsest roast lusikataie.

Pärast Komi piirkonna lülitamist ülevenemaalisse turgu muutusid komide varanduslike õiguste väärtushinnangud tõsiselt. Eelkõige suurenes järsult kaubatoodangu (karusnaha, jahilindude, vääriskalade) olulisus, sest peamiselt selle eest saadud rahaga maksti riiklikud maksud ja soetati majapidamisse puuduvaid tooteid. Komide ärimoraalis oli selgelt kokku lepitud küttide omandiõigus saagile. Tõsiseks üleastumiseks loeti mitte üksnes võõra saagi röövimist lõksudest, kuid ka teise jahimehe poolt haavatud looma või teise jahimehe koera poolt haugutava orava tapmist. Võõrastest ladudest või püünistest saagi varastamises süüdistatav võidi mõneks aastaks ajada välja püügipiirkonnast, kus ta seni võis vabalt jahti pidada. Ežval ja Petšoral eksisteeris selline karistusviis nagu "ristilöömine": süüdlase käed seoti läbi üleriide käiste torgatud kepi otste külge, ja lasti ta vabaks. Sellisel moel vaevaliselt puude vahelt läbi laveerides koju jõuda polnud sugugi kerge. Peale selle sai röövija nimi avalikuks. Sageli osutus sotsiaalne surve kõige tõhusamaks meetodiks: süüdlane kaotas igaveseks huvi võõra saagi vastu, sageli kolis ta häbi eest pääsemiseks ka mujale.

19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses täheldati Komi piirkonnas mitmetes kohtades jahisaagi varastamise tunduvat sagenemist, jahimeeste morali langemine kutsus omakorda esile äärmiselt karmid karistused varavastaste rikkumiste eest. Võõra saagi kuritegelike riisujate karistamine sai nimetuse *sarö puktöm* 'tsaariks nimetamine'. Süüdlased kinnitati juukseidpidi seisva puu külge ja jäeti nad niimoodi metsa, süüdati elusalt nende endi onnides jne. Komid karistasid karmilt kalade varastamise eest võrkudest ja kalapüünistest. Teada on isegi juhtum, kus sulgudesse püügiks paigutatud püünistest kala varastanu tapeti. See on juhtunud 20. sajandi alguses Petšora jõel.

Jahimehe omandiõigus saagile oli komidel fikseeritud ka rahvauskumustes ja folklooris. Jahimehed uskusid, et võõrast saagist millegi omakasupüüdliselt võtnu jääb ise aasta jooksul täielikult jahivõimalusest ilma. Samasugune karistus ootas jahimeest, kes varjas saaki artelli eest. Jahimoraalist kinnipidamise tagasid vaimud-peremehed, kes komide uskumuste kohaselt võisid premeerida jahimehi rikkaliku saagiga, aga võisid ka sootuks saagita jätta. Pärimusjuttudes võis üldkehtivate normide täitmise jälgija olla ka oma nõia-võimeid kasutav artelli juht. Komidel säilisid paljudele rahvastele omased ettekujutused sellest, et erilist edu võib mingis tegevuses saavutada üksnes salajaste jõudude abil. Seepärast loeti kõige kogenumaid ja edukamaid jahimehi, kes valiti ka artellide juhtideks, sageli tugevateks nõidadeks. Ühes jutus räägitakse: "Üks artelli liige ei eristanud päevasel kontrollimisel oma jahialasid võõrastest ja tõi sageli koju võõra saagi. Seltsimehed keelitasid teda korduvalt sellest kombest loobuma, kuid tema ei jätnud. Siis artelli juht ähvardas teda. Järgmisel päeval läks see kütt jahile ja kogu aeg tiirles oma jahionni ümber, olles täielikult kaotanud orienteerumisvõime..., ja nii jätkus see päevast päeva. Edaspidi ta enam jahile ei läinud. Ükskord märkas ta, et tema poole hakkas liikuma pilv, siis hakkas sadama sellist paduvihma, et terve ümbrus hakkas uppuma. Siis ronis ta "puu otsa". Vett tuli kogu aeg juurde. Lõpuks hakkas ta karjuma, abi kutsuma. Ligitulnud seltsimehed tõid ta maja katuselt alla." Tähelepanuväärne on fakt, et uskumustes ja folklooris pole karistus saagi omandiõiguse rikkumise eest sugugi vähem karm, kui see oli reaalses elus.

Teisi komide omandiõiguse vorme kaitsnud õiguslikke norme on uuritud vähe. Leidub andmeid, et Ülem-Ežva asulates pandi tänavalt tarbeeseme varguses süüdistatavale kaela rangid ja talutati teda nii mööda küla. Komi rahvaste uskumustes ja folklooris mõistetakse olmevargused tingimusteta hukka, selle eest on ette nähtud väga mitmesugused, kuid ebareaalsed karistused. Sürjakomid arvasid, et kõige tõhusam viis varast karistada oli kaevata tema peale nõiale. Selleks oli neil mitmeid maagilisi võtteid. Näiteks kui varas

varastas lõngakera. Nõid võttis sellest kerast jäänud jupi lõnga ja süütas selle põlema. Pärast seda tagastas varas varastatud kera, sest tal hakkas südames kõrvetama. Või tegi nõid mingi asja varastamises kahtlustatava inimese nuku ja kaevas selle loitsude saatel maasse. Eriti ohtlikuks peeti võtta midagi ilma küsimata nõiavõimetega inimeselt. Arvati, et sel juhul järgnes karistus viivitamatult. Näiteks ühes komi jutus varastas keegi möldrist nõia kastist raha. Mölder tõmbas kasti küljest laua ja kaevas selle maasse, pärast seda jäi varas küürakaks. Permikomid arvasid, et varguse eest karistas metsavaim. Kui varas sattus metsa, juhtis too ta tihedasse padrikusse, kus oli metsavana maja, ja sundis teda seal elu lõpuni tegema raskeid töid. Kui varas metsa ei läinud, saatis metsavaim tormi, mis rebis süüdlase majalt katuse. Permikomidel eksisteeris ka ettekujutus, et varastamise eest karistatakse hauataguses elus. Permikomi uskumuste kohaselt peavad surnud teises ilmas igal pool kandma endaga kaasas kõike maapealses elus varastatud, ükskõik kui suur see ka poleks. Sellepärast nihutasid permikomid lahkunud sugulaste hingi mälestamisele kutsudes igaks juhuks pingid seina äärest eemale, et hinged mahuksid ära kogu oma kraamiga.

Paljud autorid on kirjutanud sellest, et komide üheks põhiliseks eetilis-moraalseks normatiiviks oli külalislahkus. Komi jahimeestel kehtis õigus kasutada võõrast vara teatud piires. Iga jahionn oli ette valmistatud ootamatu külalise vastuvõtmiseks omaniku äraolekul: seal oli väike toiduvaru, tael, tulekivi, köögiriistad ja puud, mida võis öömajaline kasutada. Et külalislahkus kuulus sügavalt eetilis-moraalsete normide hulka, võis reaalses elus nende üldkehtivate normide rikkumise eest järgneda vaid ühiskondlik hukkamõist. Samal ajal folklooris oli selle järgimise või mittejärgimise eest karistus märksa tõsisem, mis kahtlemata etendas oma osa selle traditsiooni edasiandmisel ja kinnistamisel. Näiteks ühes komi muinasjutus räägitakse vägilasest Varfolomeist, kellelt üks vanamees hakkas öömaja paluma. Varfolomei ei lasknud teda sisse ja saatis teise kohta öömaja otsima. Vanamees ei läinud kusagile, vaid palus mõne aja pärast Varfolomeilt uuesti ulualust. Lõpuks too nõustus, kuid saatis vanamehe kõöki teenija juurde magama. Öösel koputas keegi aknale ja küsis vanamehelt, millist elu lubab ta vaese mehe pojale, kes just sündis. Vanamees vastas, et vaese mehe poja omaks saab Varfolomei majapidamine. Aja jooksul nii juhtuski. Teises komi legendis ei lase kolmkümmend aastat metsas oma kongis elanud erak enda juurde öömajale halva ilma käes külmetavat jahimeest, sest ta kardab oma eluaset rüvetada. Siis laskub taevast alla püha Nikolai ja süütab kongi lähedal lõkke, mille juurde roomab viimast jõudu kokku võttes külmetav jahimees. Nikolai toidab teda ja paneb lõkke

äärde magama. Hommikul pärast einestamist saadab püha Nikolai mõnda aega koju suunduvat jahimeest. Kui nad mööduvad kohast, kus oli eraku kong, näeb jahimees seal üksnes lehtrit, milles keerleb vesi. Püha Nikolai teatab, et külalislahkuse kombe eiramise eest langes erak koos oma kongiga põrgusse.

Komi jahijuttude populaarne süžee on tavalise inimese kujul ilmunud metsavaimu külalislahkelt kohelnud jahimehe tasu. Näiteks astus jahimehe onni lakksaabastes mees ja palus joogiks teed. Onni peremees pani tee keema ja kostitas külalist. Tee joodud, küsis too, kuidas jaht läheb. Ta saab vastuseks, et metsast on oravad täiesti kadunud. Siis palub mees peremeest koos temaga onnist välja astuda. Kui nad välja läksid, nägi jahimees puudel ohtralt oravaid. Ta laskis maha üheksa oravat, pärast seda viipas metsavana piitsaga ja ajas loomad kaugemale.

Fjodor Tšukitšev (1928) on kirjutanud, et komid ei talu pettust ega hooplemist ja protesteerivad tegudest või sündmustest pajatavate juttude liialduste vastu. Seda teadet komide stereotüüpselt suhtluskäitumisest kinnitavad ka teised autorid. Komi rahvauskumuste ja folkloori analüüs näitab, et sotsiaalselt taunitavate iseloomujoonte nimekiri võib oluliselt laieneda. Tavaliselt kasutatakse folklooris universaalset printsiipi: negatiivsele teole järgneb karistus, rahvauskumustes eksisteerib selle kõrval idee hauatagusest kättemaksust negatiivse käitumise eest reaalses elus.

Komi jahimehejuttudes võivad metsavaimud kiitlemise eest karistada. Näiteks ühes neist jutustatakse kahest vennast, kes jahionnis püütnud oravalt nahka maha võtavad. Üks vend kiitles, et ta suudaks nülvida kui tahes palju oravaid. Kohe pärast seda hakkas suitsuaugust sisse valguma oravakeresid, peatselt oli kiidukukk nende alla maetud ja oleks peaaegu lämbunud. Permikomi juttudes karistavad vale eest personifitseeritud loodusjõud. Muinasjutus-müüdis ämbritega naisest Kuul räägitakse, et kunagi elas pruut, keda kogu aeg kiusas kuri võõrasema. Kord hilja õhtul läks tüdruk jõe äärde ja hakkas Kuule oma rasket elu kurtma. Kuu laskus maale, tüdruk astus Kuule ja korjas sealt peotäie hõbedat. Ta nimetas Kuud ristiisaks ja lubas mehele minnes kinkida talle punase särki. Seda kõike nägi ahne papiemand, kes hakkas Kuule kaebama, et läheb mehele, aga raha pole. Kuu laskus alla, papinaine astus Kuule, korjas kaks ämbritäit hõbedat ja riputas need kaelkookude otsa. Kuu tõusis sel ajal üles ja papinaine jäi karistuseks vale ja ahnuse eest sinna. Teises mütoloogilises muinasjutus räägitakse laisast tüdrukust, kelle nimi on Dudök. Kunagi käis Kevad mööda küla ja vaatas, kes piigadest kui palju talve jooksul ketras. Kui ta Dudöki juurde jõudis, too magas. Kevade küsimusele, miks ta päeval magas, vastas tüdruk, et ketras kogu öö ja viskas puhkama.

Komi mütoloogia

Palve peale kedratut näidata näitas Dudök ühte kera ja läks justkui järgmise järele, aga kogu aeg tõi näha ühe ja sama kera, nii kakskümmend korda. Kevad kiitis Dudökki usinuse eest ja lahkus. Varsti läks Dudök mehele. Mees avastas, et kast, kus pidanuks olema ketrus, oli tühi, ja ajas laisa naise minema ning heitis Kevadele ette: "Sa tegid mind pruudiga lolliks!" Kevad solvus ning karistas Dudökki pettuse ja laiskuse eest – rohkem ei saanud Dudök kunagi mehele, kogu elu uitas üksipäini mööda maad.

Negatiivsed isikuomadused olid komidel ka kurjus, riiakus. Usuti, et tülid ja nääklused toovad kaasa kogu looduse, sealhulgas inimese taandarengu. Lahkarvamused maade jaotamise pärast mõjusid halvasti viljasaagile. Oletati, et naistel, kes kedagi söimasid, olgu siis mees või keegi võõras, tuleb raske sünnitus, mille ajal võivad nad isegi surra. Et seda vältida, pidid nad põlvili andeks paluma kõigilt, keda olid solvanud. Ühe mütoloogilise versiooni kohaselt olid konnad kunagi inimesed, kuid Jumal needis nad kurjuse pärast ära ja moondas konnadeks. Usuti, et kurje inimesi tabab karistus ka pärast surma. Heasüdamlike lahkunute hinged ei võtnud neid oma ringi, aga et nad ei saaks teispoolest ilmast elavate maailmas kahju teha, aeti kurjade lahkunute hinged sohu. Kadunukesed võisid omakorda solvangute eest elavatele kätte maksta. Näiteks ühes permikomi jutus räägitakse eidekesest, keda minia kogu elu söimas ja solvas. Pärast surma hakanud ta minia juures laudas käima, ei olevat lasknud teda lehmale ligi ja loopinud lüpsikusse sõnnikut. Jahimoraal keelas rangelt jahi- ja kalameeste artellide liikmete vahel igasugused tülid ja vaenutsemise. Kusjuures päriselus võidi põlatud inimene lihtsalt artellist välja ajada ja edaspidi enam teise artelli mitte võtta, kuid jahiennete kohaselt võisid tema pärast kannatada artelli kõik liikmed. Tülide ja nääkluste pärast võisid vaimud-peremehed jätta artelli ilma saagist või lahkusid ulukid solvunult senistelt asualadelt. Rahvaetika ei halastanud ka aadressita söimule. Ühes komi jutus räägitakse jahimehest, kes metsas ebaõnnestunud jahi pärast jämedalt vandus. Kohemaid viskas tundmatu jõud ta metsast välja, ja sellest hetkest jäi mees igaveseks ajaks jahioõnnest ilma. Või jälle kaluriartelli liige vandus pärast võrgu vettelaskmist. Karistuseks rebis vetevana kalurite võrgu tükkideks.

Komi nõiaeposes on populaarne teema nõiasõnade abil karistamine (sageli üsna range) eetilisi-moraalsete normide rikkumise eest. Ühte Ülem-Ežva nõida kahtlustas üks naabritest ülekohtuselt rahavarguses. Kui nõid läks jahile, läks naaber ametiisikutega talle järele ja nood otsisid nõia läbi. Laimust solvunud nõid saatis süüdlasele "värinad". Karistatav on rahvaluules ka põhjendamatu pilkamine. Komi legendis naeris nõid Vežaika kunagi välja teise nõia

Pal'aika jahivõimed. Karistus pilkamise ja praalimise eest oli karm. Alguses tegi Pal'aika nii, et tema solvaja artell tuli kolm päeva jahilt onni tagasi ilma igasuguse saagita, samal ajal kui tema jaht oli väga edukas. Seejärel ta ütles, et temal saaki ei tule, aga Vežaika artellil on see vastupidi väga rikas, kuid Pal'aika ei lähe koju tagasi hea saagita. Nii juhtuski. Kui Vežaika artell asutas ennast kuu aja pärast rikkaliku jahisaagiga koju, hakkas keset talve äkki kõvasti vihma sadama ja sadas kolm päeva. Lumi sulas ära, jõgi ajas üle kallaste ja vesi uputas kõrgemale tõustes Vežaika onni. Üleujutuse eest ronisid Vežaika ja ta jahikaaslased onni katusele, seejärel puu otsa, aga vett tuli aina juurde. Siis lubas Vežaika päästmise eest Pal'aikale poole artelli saagist, pärast seda langes vesi kohe. Tahtmata kaotusega leppida ja lootes oma nõiavõimetele ütles Vežaika, et ta teeb nii, et Pal'aika ei suuda koju naasta, eksides ära oma onnis: hakkab otsima ust, kuid ei suuda seda leida. Pärast seda ta kallast tassi vett ja jõi selle ära. Ka Pal'aika kallast tassi vett ja ütles, et selle põhjas on Vežaika surm, jõi vee ära, ja vastane suri. Analoogiline populaarne teema leidis ka komi jahijuttudes.

Rahvaluules kajastub karistus mõtlematu tegevusega üldkehtivate moraalnormide rikkumise eest. Komi legendis nõid T'uvöst räägitakse, et kord jahile minnes möödus teine artell tema artellist, mis ei olnud kooskõlas jahimoraaliga. T'uvö jäi artellikaaslastega lähimasse jahionni, kogu jahiaja mängisid nad malet. Teine artell ööbis rikkaliku saagiga jahilt tulles T'uvö onnis ja hakkas kaks korda liikuma, kuid pöördus tagasi. Kolmandal korral palus selle artelli juht nad vabaks lasta. T'uvö laskis artelli vabaks, kuid ilma saagi ja juhita. Seejärel laadis ta püssi haavapuust kuuliga, tulistas kuuli metsa ja käskis teise artelli juhil see üles otsida. Too läks kuuli otsima ega tulnudki tagasi.

Ökoloogilised printsiibid komi mütoloogias

Moraalsed ja õiguslikud sotsiaalsed reeglid reglementeerisid ka komide suhteid loomadega. Näiteks ei tohtinud peksta hobuseid, isegi mitte kõige viletsamaid. Arvati, et kui seda teha, neab hobune oma peremehe ära, ning teised hobused hakkavad varsti põdema ja surevad ära. Kui peremees tappis koera, needis koer ta ära, ja kolm põlve koeri keeldusid teda edaspidi teenimast. Peale selle võis koer ässitada endise peremehe karja kallale kiskjaid. Eeldati, et loomade julma kohtlemise eest tabas kättemaks nii reaalses elus kui ka teispoolsuses. Lehma löönud inimesel ei soovitatud kolm aastat piima toiduks tarvitada, muidu võis lehm talle pärast inimese surma kätte maksta. Koer võis kutsuda

ulgumisega teda solvanud inimesele häda kaela. Naine, kes lõi või tõukas jalaga koera või kassi, pidi enne sünnitust põlvili neilt andestust paluma, muidu tuli tal raske sünnitus.

Jahimehel soovitati süüta koera enne kui jahimees ise sööb. Isegi 20. sajandi alguses andsid jahimehed katlast esimese lusikatäie putru koerale nuusutada, justkui demonstreerides sellega koera esmaõigust toidule (Nalimov 1907: 18). Hobuse nina eest toidu võtmist peeti nii tõsiseks üleastumiseks, et süüdlast pidi pärast surma ootama igavene piin põlevas tõrvajärves. Kui ta (täpsemalt tema hing) läks mööda vankuvat palki üle järve hauatagusesse maailma, jooksis ligi teisel pool aasal sööv hobune, pruuskas ja ütles: “Mine üle, kui sa ei ole mu nina alt toitu varastanud.” Pärast seda kukkus varas järve.

Komidel olid ka kindlad reeglid, kuidas käituda metsloomadega. Igal pool oli keelatud lõhkuda linnupesti. Uskumuse kohaselt needis lind süüdlase ära.

Udora komid seostasid ühe jahimehe ootamatut surma asjaoluga, et veidi aega enne seda oli mees langetanud metsas männi, mille otsas oli kotka pesa. Ühes permikomi külas juhtunud tulekahju seostas rahva seas levinud kuuldu sellega, et kaks poissi lõhkusid mingi väikese linnu pesa. Varsti pärast seda lendas lind pessa, nokas ei tea kust võetud tuline pird, ja süütas nende majade õlgkatused, kus süüdlased elasid. Komidel kehtis ka mittejahilindude tulistamise keeld, eriti hoolikalt jälgiti seda kotkaste, luikede ja kurgede puhul.

Komi küttidel ja kalameestel üsna selgelt säilinud jahiloomade kultuse jäänukid nägid ette austavat suhtumist igasugusesse saaklooma kui elusolendisse, sõltumata tema hinnalisusest. Arvati, et loomad, jahilinnud ja kalad mõistavad nende kohta käivaid sõnu, igasugune mitteaustav suhtumine ulukitesse tõi kaasa selle, et nood hakkasid süüdlast vältima ning too jäi saagist ilma. Eriti hinnalise saagi puhul oli komi küttidel kombeks korraldada talle “mälestussöömaaeg”, kus saakloom oli “aukälaline” ja rõhutati, et kostitamine on korraldatud tema auks. Kehtis range kord haavatud looma mitte minema lasta ning kohustus haavatud loom või lind tappa, et saak ei piinleks, kategooriliselt oli keelatud teda veel elavana majja tuua. Eriti rangelt reglementeeriti jahti metsaperemehele karule. Komide varaseid etnoökoloogilisi sotsiaalseid reegleid saab rekonstrueerida üsna täielikult.

Ühes ehk kõige värvikamas komi legendis uljast jahimehest Jirkapist leiab Jirkap juhuse tahtel või tänuks metsavana abistamise eest võitluses vetevaimuga (maagilise) oma puu (*as pu*). Sellest teeb jahimees endale isesõitvad võlusuusad, mille abil ta võis momentaalselt järele jõuda suvalisele loomale ning ta sai piirkonna parimaks kütiks. Ta hukkus aga seetõttu, et talle joodeti tema enda jalarättide loputusvett. Jirkap muutus raskeks ning püüdes sõita

suuskadel üle Sindori järve, vajus jää alla ja uppus. Tähelepanuväärne on fakt, et Jirkapi jootsid tema kaasmaalased-jahimehed pärast eelnevat kokkulepet (“vanemate nõukogu”) või talle lähedaste inimeste (ema või võõrasema) palvel, s.t tema karistamine toimus iidsete õiguslike reeglite kohaselt. Kõik Jirkapi surma põhjuste vastuolud hajuvad pärast seda, kui teised jahimehed selgitavad selle hädavajalikkust: “...kõik loomad ja linnud püüab välja. Tapab meid kõiki näljasurmaga.” Seega on kõne all kogu sootsiumi elule hukatusliku jahiloomade arvukust järsult vähendava üleküttimise iidse keelu folkloorne reministsents.

19. sajandiks kaotasid üleküttimiskeelud komidel oma jõu. Pidev sularahavajadus viis Komi territooriumil hinnalisemat tõugu loomade (soobel ja kobras) peaaegu kadumiseni. Viimase soobli Uurali läänepoolsel alal tapsid komi jahimehed 1871. aastal, aga üks viimaseid kopraid, kelle ülempetšora jahimees möödunud sajandi keskel maha laskis, oli talle nii tavatu saak, et ta võttis temalt maha üksnes naha, oskamata isegi mõelda sellisele hinnalisele tootele nagu kopranõre. Järsult on kahanenud ka metsikute sõraliste (põdrad ja hirved) arvukus.

Siiski on osa bioloogilise kaitse reegleid jäänud kehtima ja neid järgitakse jahinduses rangelt. Esmajoones on kõne all keeld küttida haudeperioodil. Lindude mänguplatsil ei tapetud metsisekanu, kütiti üksnes isaslind. Komi jahimeestel oli kohustuslik kevadise jahi hooaja lõpuks küttimise lõpetamise eel päästa valla kõik linnupüünised, et vältida lindude juhuslikku hukkumist. Ussinski komid ei puudutanud polaarrebase kutsikaid koduspdamiseks püüdes kunagi urge, kus olid tiined emased. Petšora jõel oli komi kalameestel kombeks võtta saagist ainult suured ja keskmised kalad, väikesed visati vette tagasi. Arvati, et nende looduskaitseliste jahinormide järgimist jälgisid rangelt metsa kaitsevaimud, karistades nende rikkumise eest püügi äpardumisega.

Komid on ammustest aegadest elanud suurte metsade keskel, ja neil olid olemas keskkonnakaitsereeglid ka metsa suhtes. Jahimoraalis sisaldus reegel, mis lubas langetada elavat puud üksnes äärmise hädavajaduse korral. Arvati, et puud mõistavad inimkõnet, sellepärast palusid jahimehed ennast puu alla öömajale sättides puult selleks luba, oletades, et pärast seda kaitseb puu jahimehe rahulikku und. Komi jahijuttudes on üsna populaarne teema, kuidas puu kaitseb tema alla öömajale jäänud jahimehe rahu. Folkloorsed andmed annavad tunnistust, et komidel olid minevikus omamoodi metsa “kaitsealad”, mille tagasid rahvalikud uskumused. Näiteks Jusva rajooni Tšiskamori permikomidel oli “kaitsealune mets”, kus oli keelatud raiuda puid majanduslikuks otstarbeks. Arvati, et seal oli metsavana elupaik. Kord olevat mees nimega Pil’a (Filipp) seda keeldu rikkunud, langetas sealt palke ja ehitas endale

nendest maja. Uues majas tal rahu ei olnud: igalt poolt kostis arusaamatut müra. Lõpuks kutsus Filipp võimsa nõia ja pärast tolle manipulatsioone müra lakkas. Kuid karistuse oma teo eest sai ta ikka: kahe aasta pärast läks Filipp metsa vihtade järele, tegi mitu tükki, heitis puhkama ja suri. Sürjakomidel oli keelatud metsa langetada Tšovju jõe ülemjooksul. Pärimuse kohaselt uppusid seal neelukohas kunagi mingid tüdrukud, pärast seda hakkas ilmuma suure männi okstel istuv pikkade juustega valges riides tüdruk, kes vahetpidamata ketras. Kui pilved öösel kuu katsid, vilistas tüdruk läbilõikavalt ja karjus: "Valge, paista!" Pärast seda hajusid pilved silmapilkselt. Tema tõttu peeti metsa pühaks.

Komidel olid ka metsaandide kogumise algust reglementeerivad tähtajad. Näiteks murakaid tohtis korjata alles pärast seda, kui rukis on öitsenud. Arvati, et vastasel korral tuleb äkiline külmalaine ja rukis külmub ära. Jahimoraali reeglid keelasid karmilt jahialadel prügi maha visata, nii metsas kui ka vee-koegade kallastel, arvates, et selle keelu rikkujad jäävad saagist ilma.

Kirjandus: Gribova 1975, Dobrotvorski 1883, Doronin 1947, Epifanius 1897, Žakov 1908, Klimov 1990, Klimov 1991, Konakov 1983, Nalimov 1907, Nalimov 1991, Ožegova 1971, Piatrovski & Nalimov 1912, Rotšev 1984, Sidorov 1924, Sidorov 1928, Startsev 1924, Janovitš 1903, Fokos-Fuchs 1951, Uotila 1986, Uotila 1989, Wichmann 1916.

Alama astme mütoloogilised tegelased

Lisaks kahele vennale (sõbrale) demiurgile Jenile ja Omöl'ile (permikomi Kul') on sürja- ja permikomidel säilinud ainult ühe ülemastme jumala nimi – Voipel'. Permikomide Voipel'i puusliku kummardamisest rääkis oma läkituses Suur-Permi metropoliit Simon 1501. aastal. Paljud sürja- ja permikomi pärimuse uurijad on püüdnud selle jumala kuju puhtteoreetiliselt rekonstrueerida, omistades talle mitmeid funktsioone: karja-, kuu, põhjatuule jne jumal. Permikomi juttudes iidsete permikomide juhust Kudõm-Ošist nimetatakse Voipel'i (Oipel') heaks jumalaks, kes kaitseb inimesi kõikvõimalike õnnetuste eest ning aitab vaenlasele vastu astuda. Pärimuse kohaselt oli Voipel'i puuslik permikomide iidsetes pühapaikades aukohal. Sürjakomi pärimustekstides esineb Voipel'i nimi vaid ühel korral ning on alust kahelda selle teksti usaldusväärsuses. Nimetatud müüt kirjutati 1927. aastal üles P. G. Doroninilt (hilisemalt väljapaistvalt sürjakomi ajaloolaselt, kirjandustegelasel ja kirjanikult) viitega, et ta on seda kuulnud lapsepõlves. 1920. aastatel huvitus Doronin aktiivselt

sürjakomide vaimsest kultuurist. Ta oli kirjanduse põhjal kahtlemata tuttav Voipel'i nimega ning tegi nähtavasti omal algatusel temast müüditegelase.

Sürja- ja permikomi animistlike ettekujutuste kohaselt eksisteeris maa-pealse maailmaga paralleelselt irreaalne teine ilm, kus elasid mitmesugused vaimud, kes paljus määrasid inimeste elu ja heaolu. Kuivõrd sürja- ja permikomide majanduselus olid olulised jahindus ja kalastamine, on loomulik, et alamjumalate hierarhias olid ülekaalus vee- ja eriti metsahaldjad. Arvati, et müütilisel ajal jagas Jen metsa rikkused ära inimeste ja metsavaimude vahel, jõgede ja järvede rikkused aga vetevaimude ja inimeste vahel. Oma osa nendest rikkustest said inimesed aga kätte ainult metsa- ja vetevaimude nõusolekul. Metshaldjate seas oletati eksisteerivat omalaadset hierarhiat: lisaks metsavainale esinesid teatud metsaalade haldjad ning erinevate loomaliikide haldjad (oravate haldjas, jäneste haldjas jne).

Metsavaimu üldlevinud nimetus oli sürjakomidel *võrsa* ja permikomidel *võris*. Lisaks neile esines kirjeldavaid nimetusi, mis märkisid nii metsavaimu elukeskkonda kui seda, et ta oli metsas ülemaks, samuti kirjeldasid mingeid tema välimuse erijooni. Ettekujutused metsavaimust ja tema välimusest olid väga mitmekesised: ta võis olla nähtamatu, ilmuda tuulispasana, surnud inimesena või erilaadse inimesena (suur kasv, kulmude ja ripsmete puudumine, varju puudumine jne). Metsavaimu elavaks kehastuseks peeti karu. Metsavaim elas kolmnurkses majas, mis asus sügaval metsatihnikus.

Muistendeis esineb metsavaim omamoodi jahireeglite järgimise tagajana, reeglite rikkujaid karistatakse jahihõnne äravõtmisega. Seevastu võis metsavaim enda abistamise eest võitluses vetevaimuga; öömaja, toidu, joogi jne pakumise eest tasuta rikkaliku saagiga. Jahiedu tagamiseks tuli metsavaimule perioodiliselt (tavaliselt enne jahi algust) ande tuua, talle tuli jätta esimene tabatud jahilind. Metsavana negatiivsetest tempudest, mida inimesed oma tegudega esile polnud kutsunud, nimetatakse "tee vargust", inimeste röövimist, et need töötaksid tema majapidamises, ning metsas vabapidamisel oleva karja kadumist.

Kui sürja- ja permikomi jahimeeste suhtumine metsavanasse oli peaaegu ühesugune, siis külakeskkonnas nende kahe rahva suhtumine metsavaimu ei kattunud. Sürjakomid, eriti naised, samastasid metsavana sageli kurja vaimuga. Permikomi külas seevastu suhtuti metsavanasse austusega, andes talle palju laiemad funktsioonid kui üksnes võim metsa üle. Tema poole pöörduti kõikide raskemate juhtumite puhul: metsavanalt paluti tervist inimestele ja karjale, õnne kodule, metsavaimu kutsuti appi epideemiade ja loomataudide puhul, enne pikka teekonda paluti temalt õnnelikku kojujõudmist jne. Kõne

alla võib tulla metsavana ja mingi iidse permikomi kõrgema astme jumala (Voipel?) ühtesulamine.

Metshaldjate kõrval uskusid sūrja- ja permikomid ka teistsuguste, inimestesse vaenulikult suhtuvate metsaolendite olemasolusse. Need olendid ei sõlminud inimestega mingisuguseid kokkuleppeid, mingid kingitused või ohvrid nende meelt ei pehmenanud. Neil olendeil ei olnud ühtset nimetust, nendest rääkides kasutati tavaliselt mingit kurja vaimu kohta käivat terminit.

Vetevaimud jagunesid komide ettekujutuste kohaselt samuti vee kui loodusjõu valitsejateks ja muudeks vees elavateks olenditeks. Kõige levinumaks vetehaldja nimetuseks oli sūrjakomidel *vasa*, permikomidel *vais'*. Inimestele võis ta ilmuda mitmel kujul: inimesena (mehe või habemiku vanamehena), kalasabaga inimesena või märksa sagedamini suure haugina. Arvati, et vetehaldjad elavad tavalistes onnides ja peavad karja, hobuseid ja lehma, keda nad mõnikord maa peal karjatavad. Kalurite ettekujutuse kohaselt oli vetevaim, nagu ka metsavana, eriti sallimatu püügireeglite rikkumise suhtes. Vette või kaldale visatud prahi, vandumise, kaluriartelli liikmete omavahelise tüli jne korral jättis ta inimesed saagist ilma. Enne püügi algust tuli vetehaldjale midagi annetada: võileibu, pannkooke, mune, kangatükke jne. Neile oli kombeks anda ka esimene saak. Vetevaimude vaenulikkuse väljenduseks peeti inimeste ja kariloomade vees hukkumist. Eriti kurjaks peeti veskitiigis elavat vetevaimu. Arvati, et mölder võis olla ehitamise ajal vetevaimule inimesi ohvriks lubanud, mistõttu inimesi hiljem veskitiiki uppus.

Komidel leidub palju jutte kohtumisest naise välimusega vetevaimuga, kes kammib oma pikki juukseid. Naisvetevaime nimetati sama nimega nagu meesvetehaldjaidki, kuid veestiihia valitsejateks neid ei peetud. Naissoost vetevaimu nägemist peeti halvaks endeks, kuigi midagi halba ei pruukinud juhtuda. Z'uz'dini komid kutsusid pikki juukseid kammivat naisevetevaimu *šišiga*. Kes teda nägi, pidi peatselt uppuma või muul põhjusel surema. Sūrjakomidel esines paikseid ettekujutusi teistestki vetevaimudest: inimesi oma lauluga võluv kalasabaga tüdruk, antropozoomorfne "veehärg" jt. Kõikjal oli levinud usk erilistesse jõluaegsetesse vaimudesse, kes tulid jõuluajal veest välja ja kiusasid inimesi ning läksid pärast kolmekuningapäeva vette tagasi.

Andmed komide teiste loodusjõudude haldjate kohta on väga ähmased. Leidub küll kaudseid, kuid küllaltki veenvaid tõendeid tuulehaldjate kohta – võimalik, et tegemist on isegi mälestustega tuulejumalast. Teised alama astme mütoloogilised tegelased elasid juba inimeste koduses ruumis. Oma ja võõra ruumi piiril elas rukki õitsemise ajal viljapõldu kaitsev naisvaim *pölnudn'itša*. Kuigi õitsva rukkipoõllu vaimu peeti üsna hirmuäratavaks, ei olnud talle vaja

midagi annetada. Ta võis karmilt karistada müra tegemise, vilistamise ja pesuloputamise eest, samuti õitsva vilja puudutamise eest.

Elu- ja majandushoonete haldjate alaline elupaik oli talus, inimese vahetus läheduses. Rehehaldjas *rõnõš aika* kaitses rehte ja seal kuivavat vilja tulekahju eest. Enne rehe küttepanekut tuli rehevaimu hoiatada. Arvati, et talle ei meeldi liigne kuumus, seepärast kuivatati vilja vaid üks kord päevas. Rehest lahkudes paluti rehehaldjal vilja kaitsta. Talle oli kombeks jätta kostiks natukene toitu, näiteks küpsetatud kartulit.

Kõige ohtlikumaks taluhoonetes elavaks vaimudeilma esindajaks peeti saunahaldjat. Tavaliselt kujutati teda mehena, kuid mõned sürjakomid kujutlesid teda ka sauna perenaisena. Suhted saunahaldjaga olid rangelt reglementeeritud, samas olid temaga suhtlemise reeglid üsna lihtsad. Sauna minnes oli kombeks haldjalt pesemise ja leilivõtmise luba küsida, kes unustas seda teha, aeti saunast välja. Pärast kolmandat (mõnes kohas pärast teist) leili ei tohtinud saunas pesta: selle vastu eksinu võis saunavaim surnuks piinata. Väikseid lapsi ei tohtinud sauna järelevalveta jätta, sest saunavaim võis nad ära vahetada. Õist saunaskäiku peeti eluohtlikuks. Sarnaselt rehevaimuga oli ka saunavaimu kombeks kostitada: näiteks vee ja küpsetatud sibulaga. Põhjapoolsed sürjakomid arvasid, et kui saunahaldjas millegi peale solvub, võib ta sauna põlema süüdata ja minna teise peremehe sauna elama. Teatud olukordades võis saunavaimuga suhtlemisest isegi kasu saada. Sürjakomid uskusid, et jõuluajal mõnel õhtul sauna läinud uljaspea võis õppida hästi lõõtsa mängima.

Talumajapidamise haldjate seas kuulus juhtpositsioon maja- ja laudavaimule. Komidel oli tema tähistamiseks palju termineid – kõige sagedamini osutasid need vaimu valdustele või asupaigale. Mitmed nimetused tähistavad majavaimu väliseid tunnusoone: “kollajalg”, “punastes saabastes”, “armiline” jne. Sageli nimetati teda vaimu tähistava üldnimetusega. Arvati, et majahaldjas tagas inimeste ja loomade heaolu. Tema soosingu saavutamiseks jäeti talle kasti. Vanast majast uude ümberasumisel oli kombeks majavaimu tingimata endaga kaasa kutsuda. Lisaks headele majahaldjatele uskusid komid ka pahasoovlike majaelanikke kiusavate vaimude olemasolusse. Neid nimetati tavaliselt venekeelse terminiga *kikimoor*. Arvati, et kikimoori panid ehitavasse majja peremehe peale solvunud puusepad. Mõnikord asus pahatahtlik vaim elama ka vanasse majja.

Üldjoontes on komide mütoloogilise panteoni madalama astme haldjatel ulatuslikud paralleelid vene samalaadsete vaimudega ning üksikute terminoloogiliste eranditega langevad need peaaegu täielikult vene omadega kokku.

Pärimused tšuudist

Nagu teistelgi Venemaa põhjaosa rahvastel, olid sūrja- ja permikomidel üsna laialt levinud folkloorsed süžeed antud territooriumi praeguste asukate eellastest, muinasasukatest tšuudidest. Sūrjakomidel olid populaarsemad teemad põgenevast tšuudist ja hukkuvast tšuudist: ristimist mittesooivad tšuudi inimesed kogunesid muldonnidesse, raiusid läbi katust hoidvad toed ja matsid end ise või põgenesid kodustest paikadest. Paljudes asulates kandsid nimetust *tšuudi auk* varingukohad kohalikul iidsetel kalmel, mida kohalikud pidasid selliste enesematmise kohtadeks. Põgeneva tšuudiga on seotud palju rahvatoponüümika etümoloogiat, selgitades ühe või teise toponüümi päritolu kohta, et põgenenud tšuud kaotas seal mingi eseme, tšuudi tüdruk hukkus üle jõe minnes jne. Folklooris märgitakse, et see tšuud oskas maad harida ja ta sai suure viljasaagi. Etnokonfessionaalse tunnuse alusel vastandus ta sūrjakomidele ja teda ei loetud nende vahetute eellaste hulka. Samal ajal eksisteerisid sūrjakomidel ettekujutused sellest, et termin tšuud tähendas sūrjakomide paganlike esivanemaid, kes lihtsalt ei teadnud veel midagi kristlusest ja olid sellepärast nende ideelised vastandid. Just selline ettekujutus tšuudist kajastub “tšuudi pärimuses” paluinimesest Jag Mortist – metsakoletisest, kes röövis “tšuudi inimestelt” kariloomi ja naisi. Neid tšuude kujutletakse pikkade tugevate inimestena, kes suudavad enda eest seista; nad ei oska veel põldu harida, elatuvad peamiselt jahipidamisest ja kalastamisest, kuigi on juba kursis loomakasvatusega.

Permikomi legendides ja pärimustes tšuudidest domineerib Kudõm-Ošist rääkiv tsükkel. Teda kujutatakse neis kui iidsete permikomide võimsa suguvõsa või suguharu juhti. Nad on paganlikud karusnahaga kaubitsevad jahimehed ja sõjamehed. Oma juhi tegevuse tõttu tutvuvad nad maaharimise ja sepatööga, astuvad vastu lõunast tulnud vallutajatele, pärast ajutisi konflikte saavutavad vastastikuse mõistmise oma lähisugulastest naabritega.

Inimestele on vastandatud teistsugune tšuud, kääbuslik ja ktooniline. Selle all mõistetakse permikomi folklooris inimestele eelnenud maa-asukat, kes inimeste tulekuga kadus. Kes ja millal kääbustšuudi löi, folklooritekstides ei mainita, rõhutatakse vaid tema väikest kasvu, musta naha- ja juustevärvi ning seda, et nad elasid omamoodi kuldajastul: inimesed olid palju täiuslikumad, taevas oli madalal, aga viljapead ulatusid kõrre tipust maani välja. Pärast elust lahkumist siirdusid need tšuudid vaimude maailma, muutudes paikade, ehitiste vaimudeks-peremeesteks ja üldse tumedaks jõuks.

Maailma mütoloogiline struktuur

Sürja- ja permikomide mütoloogiale oli omane maailmaruumi kolmeosaline vertikaalne struktuur. Traditsioonilises maailmavaates oli keskmine maailm, inimeste maailm justkui isoleeritud, eraldatud kosmilisest ülemisest ja kosmilisest alumisest maailmast, kaugemate sfääride jumalad-demiurgid maisesse ellu ei sekkunud. Ülemine maailm, mida juhtis Jen, oli rahva ettekujutuses samasugune nagu keskmine maailm, kuid seal oli palju rikkalikum floora ja fauna. Seal elasid tavalised inimesed, kuid maapealsete inimestega nad ei suhelnud. Taevasse võisid sattuda üksnes muinasjutukangelased, kuid nad ei tulnud tagasi. Muinasjuttudes kirjeldatakse ka teistsugust ülemist maailma – *linnu (kotka) riik*. Hiidkotka seljas sinna reisinud muinasjutukangelane avastab maale naastes, et aja kulg on seal teistsugune, palju aeglasem kui maa peal.

Kosmilise alumise ilma, mille peremees oli sürjakomidel Omöl' ja permikomidel Kul', kirjeldus peaaegu puudub, kujutluspildid sellest langesid täielikult kokku ettekujutusega kristlikust põrgust. Siiski on säilinud ettekujutus kosmilisest alumisest ilmast maa-aluse maailma kujul. Arvati, et see on samasugune nagu maapealne maailm, väga viljakas, asustatud tavaliste inimestega, ainult päike paistab seal siis, kui maa peal on öö. Maa-alusesse maailma võis samuti sattuda üksnes muinasjutukangelane, laskudes sinna mööda nööri läbi maa sees oleva avause. All satub kangelane samasugusesse maailma nagu on üleval, kuid samal ajal on see muinasjutumaailm, sest seal elavad muinasjututegelased: võimas pika habemega kääbus, mitme peaga draakonid. Maa peale naaseb kangelane tavaliselt suure linnu seljas, kusjuures see teekond on markeeritud kui teekond teisest ilmast siia ilma.

Veealust maailma käsitleti pigem keskmise maailma alumise ilmana kui kosmilise alumisena. Eelkõige oli see palju kättesaadavam kui maa-alune ilm, ja sinna võisid sattuda mitte üksnes muinasjutulised edukad kangelased, sooritades oma järjekordset kangelastegu, sinna võisid sattuda ka tavalised inimesed, näiteks vaeslapsest tüdruk. Ettekujutus veealusest maailmast oli vastuoluline. Veealune maailm oli samasugune nagu maapealne, aga seal elasid nii tavalised inimesed kui ka muinasjututegelased, näiteks Joma (vene Baba-Jagaa analoog). Veealuse maailma anomaalia seisnes aja teistsuguses kulus, just nagu "linnuriigis" kulges aeg seal palju aeglasemalt kui maa peal. Teisest küljest narratiivide populaarses süžees sellest, kuidas kalur käis külas vetevaimu kodus, elab vee all üksnes vetevaim oma perega, tema kodu on tavaline talupojaonn, mingeid muinasjutulisi atribuute juttudes ei mainita.

Ettekujutused hingest ja surmast

Sürja- ja permikomidel oli ühtne ettekujutus hinge olemasolust. Just pärast selle hinge lahkumist, s.t pärast hingamise lakkamist loeti inimene surnuks. Tõenäoliselt kristliku taassünni mõjul arvati, et nelikümmend päeva pärast surma asus hing maa peal ja külastas kodu. Nende külastuste jaoks, et lahku- nu hing saaks pesta, kallati 40. päeva mälestusteenistuseni mingisse nõusse vett, nurgas rippus puhas käterätt. Pärast 40 päeva läks hing ära teise ilma.

Ettekujutused surnute maailmast olid vastuolulised. Ühest küljest olid need kristlikud taevas ja põrgu, kuid teisest küljest eksisteeris kindel veendumus, et surnute hingede asupaik ei ole ruumis konkreetset lokaliseeritav, see asub inimeste maailma vahetus läheduses, mille tõttu säilib surnute ja nende omaste vahel tugev vastastikune side. Need kahtlemata iidset, kristluse-eelsed ettekujutused leidsid kajastuse sürja- ja permikomide esivanemate kultuse jäänukites. “Vanemate” poole pöördui abi otsima suurte majanduslike ettevõtmiste (külv, viljalõikus jne) eel, arvati, et surnud hoolitsevad vahetpidamata elavate sugulaste eest. Elavad omakorda pidid selle abi tagamiseks korraldama lahkunute hingedele perioodiliselt mälestuskostitusi, võimalikult sagedasti meenutama neid hea sõnaga, saunas käies kutsuma neid koos pesema jne. Mitteküllaldasest tähelepanust solvunud “vanemad” võisid karistada oma elavaid sugulasi majandusäpardustega või isegi saata kellelegi mingi haiguse. Vassili P. Nalimovi andmetel siirdusid nende surnute hinged, kelle olid järeltulijad lõplikult unustanud, kellele ei korraldatud mälestusteenistusi, teisele planeedile, s.t teise teispoolsesse maailma, mis enam maapealse ilmaga kokku ei puutunud.

Sürjakomide enamikul etnograafilistel rühmadel säilis ettekujutus inimese teisest hingest, varihingest, teisikhingest. Teda kutsuti *ort* (iz’vakomidel *ures*, petšoralastel *dušen’ka* ‘hingeke’). Nähtamatuks jäädes saatis varihing inimest kogu elu. Varihinge võisid näha üksnes nõiad, aga ka need, kes olid läinud läbi kirstu alt või surnut vedava hobuse koonu alt. Varihing ilmutas enda olemasolu kas inimeste silme ette ilmudes või nähtamatuks jäädes enne tema inimese surma inimesele endale või omastele inimese surma kinnitamiseks, kui surm ei olnud saabunud kodus. Nähtaval varihingel oli selle inimese kuju, kelle varihingena ta ilmus. Varihingeeks tunnistati ka majja lennanud lind või sinna jooksnud orav. Nähtamatu varihing andis endast teada mingite helide või kodumajas majakraami liigutades. Jemva ülemjooksul usuti, et varihing võib olla peaga või ilma. Peaga varihinge nägemine tähendas üksnes mingi ebameeldiva sündmuse ettekuulutust. Ilma peata varihing tähendas

inimese peatset vältimatut surma, kusjuures pea puudumine ei takistanud seda inimest kohe ära tundmast. Pärast inimese surma, s.t kui hing ta keha maha jättis, jättis ka varihing ta maha ning siirdus rännakule. Selle rännaku eesmärk oli külastada kõiki kohti, kus lahkunu oli oma elu jooksul käinud, ükskõik, kui kaugel need ka olid. Kuhu läks varihing pärast rännakut, selle kohta andmeid ei ole.

Iidsete kultuste jäänukid

Animistlike ettekujutuste kõrval on komide rahvapärases maailmavaates selgelt säilinud animismi jäljed, mis kõige selgemalt ilmnesid mitmete kultuste jäänukites. Jahinduskeskkonnas eksisteeris kindel veendumus, et loomad ja kalad mõistavad inimkõnet. Jahiloomade kultuse nõuded keelasid rääkida halvustavalt isegi kõige tähtsusetumast saagist, veel vähem tohtis teda solvata. Et mitte hirmutada looma enne õiget aega, kasutasid jahimehed mitmeid ümberütlevaid nimetusi (eufemisme). Hinnalise saagi auks korraldati pidulik õhtusöök, nugiselt või soobliht nülitud nahk riputati välja nähtavale kohale. Jahimeeste jutud käsitlesid iseäranis möödunud jahi episoode, kusjuures tabatud loomast räägiti ainult heasoovlikult, rõhutati, et õhtusööki keedetakse "aukülalise auks", aga enne söömaaja algust paluti "aukülaline" katla juurde. Ka püütud kalasse suhtuti austavalt. Teda ei tohtinud solvata, kätega mudida, koertele anda, lubada lastel temaga mängida, ammugi ei tohtinud teda välja visata. Esimene püütud kala uimastati kergelt kirvesilmaga, ta pandi paati ja paluti kutsuda enda juurde kogu suguvõsa või visati ta vette tagasi sama palvega. Esimesest suurest püütud kalast valmistati rituaalne pidusöök. Saaki võis solvata keegi kõrvaline isik, seepärast varjasid jahimehed seda võraste eest, aga nahku nüliti öösel. Eksisteeris veendumus, et tapetud loom taassünnib kasvõi teise olendina, seepärast korjati tema jäänused hoolikalt kokku ja kaevati maasse või jäeti varjulisse paika. Karmilt oli keelatud lasta minema haavatud looma, veel vähem tohtis jahionni või koju tuua elavat saaklooma. Eriti rangelt oli reglementeeritud karujaht.

Komidel on selgelt täheldatavad puudekultuse jäänukid. Folkloorsete andmete kohaselt kasvasid neil kunagi tähtsamates pühapaikades suured kased, mille lähedal peeti peamised paganlikud pidustused. Ka tänapäeval räägitakse paljudes asulates lähedalasuvatest tohututest kaskedest, mändidest või kuuskedest, mille juurde kogunes rahvas teatud kalendripühade ajal. Veel 20. sajandi alguses olid mõne küla juures säilinud puutumatud pühad

salud. Paljude puude suhtes võis täheldada erilist suhtumist, näiteks pajule, pihlakale, lepale ja kadakale omistati kurjade vaimude peletamise võime. Naiseliku sümboolikaga puud olid kask ja nulg, meheliku sümboolikaga mänd ja kuusk. Inimese elu samastati puude eluga. Näiteks arvati, et metsas palju puid murdnud torm ennustas sõda. Erilise hoolega valiti puid uue maja ehitamiseks – “õnnetust” puust palk võis tuua õnnetust kõigile majaasukatele. Metsas puu alla öömajale sättivad jahimehed pidid tingimata küsima puult selleks luba. Eksisteeris veendumus, et puud mitte üksnes mõistavad inimkõnet, vaid ka räägivad omavahel.

Vähem värvikalt on säilinud tulekultuse jäljed. Tulele, eriti “elusale” tulele, mis oli süüdatud hõõrumise teel, omistati puhastav jõud. Enne söömahakkamist sooritasid jahimehed tingimata tule toitmise kombe, visates tulle leivaraasukesi. Tulle ei tohtinud sülitada, veel vähem urineerida; keelu vastu eksinutele tekkisid huultele või sugutile kärnad. Tuld ei tohtinud kustutada jalgadega, vaid veega.

Usk sõna maagilisse jõusse selgitab suure hulga loitsude olemasolu. Jahimehed lausused spetsiaalseid loitse enne jahilindude, partide kitkumist, et nad satuksid saagiks sagedamini ja oleksid suuremad; jahi eduks üldse. Loitse loeti edu saavutamiseks kalapüügile minnes, aga ka pärast seda kui kaluripere oli valmistanud ja maitsnud esimese püügi kala. Loitse lausuti ka kõikvõimalike põllumajandustööde ajal: juurviljade istutamisel, et nad kasvaksid suuremad; heinaniitmise esimesel päeval, et ära hoida valu ristluudes ja saavutada edu töös; pärast kuhjategemist, et hoida heina tule, vee ja varaste eest; pärast viljalõikuse lõppu, et kogutud vilja hoida jne. Laste saunas leilitamise ajal öeldud loitsud pidid tagama neile tervise. Pärast lehma poegimist suitsutati lehma ja vasikat kadakasuitsuga spetsiaalse loitsu saatel, kindlustamaks hea juurdekasv.

Paljud ended ja uskumused olid lähedased sümpaatsusmaagiale (sarnane tõmbab sarnast, osa asendab tervikut) ja sarnasusmaagiale. Näiteks iz'vakomidel ei olnud lubatud toidu ajal kalaluid laiali pilduda kartuses, et kalad lähevad laiali ega satu enam võrkudesse. Ülem-Ežva jahimehed ei pühkinud jahihooaja lõpuni metsaonnist välja põrandal vedelevaid sulgi, karvatutte ja teisi saagijäänuseid, et mitte pühkida välja oma saaklindu või -looma. Enne hinnalise uluki küttemist ei tohtinud nad midagi võiga praadida, sest selle särin võis eemale peletada eeloleva jahi saaklooma.

Kõikjal usuti nõidust ja nõidu, prohvetlikke unenägusid, ohutisi ja amulette. Ohutistest peeti kõige tugevamaks karuhambaid, havi lõualuid, igasuguseid torkavaid-lõikavaid esemeid, leiba, pühitsetud soola jne. Kodu hüvanguks pidi

majas olema pardikujuline soolatoos, permikomidel olid selleks otstarbeks puust tehtud luigekujud. Petšora komid riputasid maja asukate haiguse eest kaitsmiseks maja välisseinale kauri naha. Väga levinud oli ravimaagia.

Mütoloogia ja kombestik

Komide traditsioonilises maailmapildis olid sarnaselt teiste rahvastega enim mütologiseeritud inimese elutsükli kolm sündmust: sünd, pulmad ja surm. Sünni ja surma tajuti bioloogilise üleminekuhetkena, pulma aga sotsiaalse siirdena. Eriti tähenduslik oli see üleminek pruudile, sest lisaks staatusele muutus ka tema sotsiaalne ja ruumiline asukoht, ta lahkus oma perest ja kodust ning liitus mehe pere ja koduga.

Kartuses rikkuda kosmilist korda mütologiseeriti samamoodi ka üleminekuperioode, eelkõige loodusnähtuste tsüklilisust. Just sooviga aidata kaasa looduses sündima pidavatele muutustele võib seletada nn müütilise aja modelleerimist kalendrikombestikus. Müütiline aeg, mil ümberkorraldused olid maailma seisundi sisuks, taasloodi kalendrikombestikus kosmogooniliste müütide marker-isikute abil või müütiliste süžeede lavastamise abil. Aja tsüklilisuse idee ülekandmine inimese sotsiaalsfääri tingis elutsükli sündmuste tajumise vastavuses kosmilise korra sündmustega. Seepärast leidis sūrja- ja permikomi perekommetes ühisjooni kalendrikombestikuga.

Komi kalendrikombestik viidi pärast kristianiseerimist teiste õigeusklike rahvastega sarnaselt vastavusse Juliuse kalendriga. Kõige tähtsamaks, ilmekamaks ja rituaalselt tähenduslikumaks muutusid need kirikupühad, mida tajuti kalendritsüklis piiripealsete pühadena: jõulud ja kogu jõuluaeg (talvine pööripäev), vastlad ja lihavõtted (kevade saabumine), jaanipäev (suvine pööripäev ja suve saabumine), iljapäev (sügise saabumine). Kirikukalendriga kohandati ka majanduskalender: külvi, heinategemise, viljalõikuse, jahi jm algus. Sūrja- ja permikomide kalendrikombestik vastas põhimõtteliselt vene kalendrile, kuigi selles võis täheldada teatud erijooni. Komi kombestikus polnud maaharimine nii oluline, rohkem pöörati tähelepanu loomakasvatusele: kariloomade ohverdamine kirikupühadel karja heaolu tagamiseks saavutas sageli vanakreeka hekatombide taseme. Märksa rohkem tähelepanu pöörati jahihõnnele. Kuni selleni välja, et lihavõtete ajal, kui preester oli lausunud sõnad "Kristus on üles tõusnud", ei vastanud kütid ja jahimehed tavapäraselt "Tõesti on üles tõusnud", vaid nimetasid jahihõnne tagamise lootuses kõige hinnalise-

maid loomi ja kalu. Kirikukalendrist erinevate rahvakalendri tähtpäevadena võib nimetada jää ärasaatmise püha, jahi alguse ja lõpetamise püha, löikuspidu.

Komi peretavandis tähistati lapse sünni pidulikult äärmiselt harva. Lõunapoolsete sūrja- ja permikomide juures võis täheldada midagi initsieerimise (*kuvada*¹) laadset: Luzi sūrjakomide juures pidi vastsündinu isa justkui sünnitaja piinadest osasaamiseks sööma tüki leiba sinepi ja soolaga. Permikomid puistasid paksult soolaga kaetud leivatükile ka liiva. Samal ajal ei olnud sünnitus rahvapärases maailmapildis sugugi harilik sündmus. Kõige levinum sünnitamise koht oli saun, kui aga sünnitus leidis aset kusagil mujal, saadeti ema vastsündinuga aega viitmata sauna. Saun oli talumajapidamise kõige sakraliseeritum koht. Sünnituskombestik seisnes peamiselt sünnituse edukat kulgu taotlevas maagias. Vastsündinu arvati asuvat olemise ja mitteolemise piiril. Seetõttu oli tal oht sattuda kas taas olematusse ehk surnute maailma (s.t surra) või siirduda vahetatuna hingede ilma. Selle takistamiseks ei tohtinud last üksi jätta, hälli pandi mitmesuguseid ohutisi. Eriti ohtlikuks peeti lapse üksi sauna jätmist – saunavaim võis ta ära vahetada. Lõplikult hakkas laps inimeste maailma kuuluma alles pärast hammaste tulekut ning ümbritseva maailma mõtestatult tajuma hakkamist.

Komide pulmakombestiku reglement ja struktuur sarnanes vene omaga. Pulmakombestikus leidis huvitavaid paralleele kalendrikombestikuga. Intensiivne tulistamine saatis pruudi saunas pesemist, pulmapäeval tema järele sõitmist ja pulmarongi naasmist noorpaari koju pärast laulatust. Vrd paukpadrunitega tulistamist kurjade vaimude peletamiseks lihavõtte laupäeva öösel. Üks osa pruudi itkemisest pulma eelõhtul kandis Sõktõvi jõe ümbruses nimetust *tšipsalöm* 'vilistamine'. Keegi pruudi sõbrannadest mängis vilepilli *tšipsan*, teised tüdrukud tantsisid sel ajal. Vrd sūrjakomide iljapäeva nimetust – *tšipsas'an*, *põl'as'an lun* 'vilistamise, pillipuhumise päev' ja massilist rahvalike puhkpillide mängimise kommet selle püha ajal. Ežva jõel mängiti neiupõlve viimasel õhtul mitmeid mängu, mängijad panid ette maskid, riietusid kerjusteks, mustlasteks jne. Vrd jõulupühade aegseid mängu ja maskeerimist. Pruudi järele tulnud peigmehe pulmarongilt oli kombeks enne ukse avamist mõistatusi küsida: "Kui palju tähti on taevas? Kui palju on jõhve hobusel sabas? Mitu liivatera on mererannal? Mida on metsas rohkem, kas seisvaid või lamavaid puid?" Vrd udmurtidel minevikus kehtinud mõistatamise keeldu pärast kolmekuningapäeva ja mõistatamise kuulumist jõulupühade aegse kohustusliku tegevuse hulka.

¹ *Kuvada* (pr *ouvade* 'hauduma') – sünnitamise imiteerimise komme sünnitaja mehe poolt. *Tõlkija märkus*.

Komide pulmakombestikus kajastub ka kosmiline sümboolika. Näiteks Luzi sürjakomid laotasid pruudi pulmaeelse saunaskäigu järel tema kodu juures maha käterätid, pruut laskus neile põlvili ning kummardas päikesele, kuule, tähtedele ning alles seejärel isale ja emale. Ülem-Ežva sürjakomidel jutustas pruut oma itkudes, et pulm tõusis lõunast nugise ja koprana, läänest pardi- ja luigeparvena, põhjast hirve ja põdrana. Ežva jõel löid pulmalised pruudikodust väljudes risti ette kõigi nelja ilmakaare suunas. Pulma eelõhtul pruuti külastades käis peig oma sõpradega enne lauda istumist kolm korda vastupäeva ümber laua. Pulmapäeval käis pruudi järele tulnud pulmarong aga ümber laua juba päripäeva. Müütilise aja selgete markerite hulka pulmakombestikus kuulusid peigmehe kohustus tuua pulmakingiks praetud veelind; selle lülitamine pulmatoitude hulka, imiteerides linnu elusolekut; pardikujuline soolatoos pulmakombestiku kohustusliku atribuudina. Kommet, et pulmakülalised väljuvad pruudimajast ja noorpaar siseneb pärast laulatust oma majja tagauksest kuuri kaudu, mitte esiuksest, võib tõlgendada ümberpööratud üleminekuna ühest sotsiaalsest ja territoriaalsest mikrokosmosest teise. Tagaukse kaudu viisid komid matuse ajal majast välja ka kadunukese, muudel juhtudel kasutati vaid esiust. Nõia kohalolek oli pulmas kohustuslik mitte üksnes abiellujate, vaid kõigi külaliste kaitsmiseks nõidumise eest. Vastasel juhul võis teine nõid terve pulmarongi näiteks huntideks moondada.

Inimese elutsükli kokkuvõtvat etappi saatva matusekombestiku eesmärk oli eelkõige tagada surnu (või tema hinge) takistusteta üleminek maapealsest ilmast teise – surnute ilma. Seejuures eeldati, et üksnes matuse- ja leinamiskommete traditsioonilise reglemendi range järgimine tagas edasised tihedad, heasoovlikud ja mõlemapoolselt kasulikud sidemed elavate maailma ja surnud omaste ilma vahel. Kui kontakt elavate ja surnute maailma vahel ei olnud soovitatav (näiteks pahasoovaliku nõia surma korral), soovitati matused läbi viia mitmeid üldkehtivaid norme rikkudes, et surnute ilma saadetud elavatele ohtlik olla võiv kadunuke kaotaks igasuguse sideme maapealse ilmaga. Üldiselt domineerisid komidel esivanemate kultuse jäänukid ning usk elavate ja surnute ilma vahelise vastastikuse sideme säilimisse, vajalikkusse ja soovitatavusse kristlike ettekujutuste üle surnute hinge transtsendentaalsest viibimisest kas taevas või põrgus.

N. Konakov

Kristlikud kujundid komi mütoloogias

14. sajandi lõpus aset leidnud permi paganluse ja õigeuskliku kristliku kultuuri kohtumine pani alguse komide ristiusustamisele. Permi lülitamine ristiusklikku maailma tähendas vaid kahe erineva religioosse süsteemi pika vastastikuse toime esimest etappi. Sellest ajast algasid komide maailmavaates samad ideoloogilised protsessid, mida varem olid kogunud idaslaavlastel ja laiemalt kogu kristlik Euroopa, kus paganlus osutus võidetuks selle sõna hegellikus mõttes, aga mitte igavesti ja pöördumatult hüljatuks. Paganlike uskumuste assimileerumise tulemusena moodustus ristiusu rahvalik versioon, mis erines ametlikust ja dogmaatilisest religioonist. Hingelt kristlik – usuga Kristuse sündimisse, tema ristilöömisel ja surnust ülestõusmisel –, säilitas “rahvalik religioon” samal ajal paljud kristluse-eelse mütoloogia aspektid, mis, kaotanud puhtalt paganlike ettekujutuste spetsiifika, muutusid just kristliku religioosse struktuuri orgaanilisteks osadeks.

Vaatamata suhteliselt varasele kristianiseerimisele ja korduvatele jõupingutustele tõlkida religioosset kirjandust komi keelde jäi komi kultuur kuni 20. sajandini peamiselt kirjatuks. Sellepärast kandusid peamised kristlikud ideed kaua aega edasi vaid suuliselt paganluse ja folkloori kõrval. See aitas kaasa mitmete paganlike ja kristlike süžeede ja kujutluste kontaminatsioonile rahva ideoloogilist süsteemi teenivates suulistes tekstides.

Üldiselt säilitas rahvausund kosmogoonilise mütoloogia kristluse-eelse binaarsuse, ent viis vastavusse jumalike demiurgide kujud kristlike jumala ja kuradi kujuga. Säilitades seega peamiste jumaliku ajaloo, kosmogoonia kujude ontoloogilise võrdsuse, selgitab see siiski just kristliku maailma loomist, sellepärast tundub täiesti loomulik piibli ja apokriivaliste süžeede nagu Aadama ja Eeva loomine, Noa laev või selliste tegelaskujude nagu peaingel Miikael, Prohvet Eelija (Ilja) jt lülitamine sellesse. Kosmogoonilisele seeriale lähenevad legendid Kristuse kannatustest maa peal. Legendid räägivad Kristuse põgenemisest piinajate eest, tema ristilöömisest, järgnevast jumalustumisest, aga seejärel inimeste, loomade ja taimede ülendamisest ja karistamisest Kristusele ülesnäidatud hea ja kurja eest. Legendis põrgusse laskumisest, mille allikad on apokriivalises Nikodeemuse evangeeliumis, esineb Kristus demiurgina, kes loob tähed ning eraldab ööpäeva päevaks ja ööks.

Õigeuskliku ja kristluse-eelse kalendri assimilatsioon tõi kaasa mõne maaharijate ja jahiga seotud paganliku kultuse asendumise õigeusu pühakute kultusega. Selline segunemine toimus veel idaslaavi pinnasel, seetõttu tungisid õigeusu vastuvõtmise kaudu komide maailmapilti paljud venelaste rahvalik-

kristlikud ettekujutused. Tegelikult on jumalaema ja Paraskeva mõistmine kristlike naiste viljakusjumalatena, prohvet Eelija (Ilja) kui äikesejumala, Jüri kui hobuste kaitsja, aga Florose ja Lavrose (Plor ja Lavra) kui karja kaitsjate jne tõlgendus tekkinud lävimisel õigeusu ja põhjapiirkondade vene elanikkonnaga. Kuid komi päritolu tõttu kõlasid rahvaliku õigeusu ja kohaliku paganluse elementide segunemisel tekkinud pühakute kultuses uued noodid.

Esmajoones puudutab see pühakoja ja patroonipühade süsteemi ja nende sidumist maaharimiskalendri kindlate tähtpäevadega. Igas külas oli teatud pühakutele pühendatud pühakoda ja altarilaud. Neid pühakuid peeti asula kaitsjateks, patroonideks. Kuivõrd pühakojas oli 2–3 altarilauda, oli igal asulal kaitsjateks 2–3 õigeusu pühakut. Neile olid pühendatud niinimetatud patroonipühad, mis oma olemuselt tähendasid pühaku kultuse peamist sündmust. Üldjuhul oli iga püha seotud põllumajanduskalendri kevadsuviste või sügistalviste tähtpäevadega. Püha sisseseadmist seletatakse sageli legendiga sellest, kuidas pühak osutus asula päästjaks mingist hädast: epideemiast, episootiast, kiskjate rünnakust karjale jne. Püha ajal viidi pühaku auks altarile töötusande või sooritati töötusohverdusi. Püha mittejärgimine tõi kaasa pühaku viha. Püha ajal töötajale saatis pühak haiguse, tema töö hävitas tuul, äike ja välgud, paduvihm, sageli hukkus ka eksinu ise.

Kõige kõrgema sakraalse staatusega olid 12 suurimat ristiusupüha, samuti pühad, mis olid pühendatud paganlike jumalate kristlike asendajatena tuntud pühakutele. Vaatamata seotusele teatud pühakojaga loeti selliseid pühi üleüldisteks ja tähistati kõigis asulates. Mõne sellise pühaga olid seotud ka vereohvrid, mida seletati legendiga. Näiteks lehmullika ohverdamist jumalaema sündimise päeval saatis Vis'eri (vene Bogorodsk) külas legend kunagisest külla jooksnud põdra ohverdamisest. Kõigi pühakute seas oli eriline autori-teet pühal Nikolai Imetegijal. Teda loeti inimeste eest väljaastujaks kurjade vaimude ees. Legendides laskub ta halli habemega vanamehena taevast maa peale ning seab sisse inimeste ja karude omavaheliste suhete normid, abistab hätta sattunud jahimehi, karistab uhkusepatu eest erakut, kes keeldus andmast jahimehele öömaja. Pühakud Zosimus ja Sava (Sabbas) päästavad inimese surnud nõia käest, Blasius kaitseb lehma vetevaimu eest, Paraskeva Pekn'itša ravib haigustest naisi ja lapsi.

Suures osas kristianiseerituks osutus alama mütoлогия tegelassüsteem. Vee, metsa, koduste ehitiste ja muu vaimud omandasid tumeda jõu staatuse, see andis võimaluse autohtonsete vaimude nimetuste asendamiseks venekeelsetega: *djaval* 'saatan', *lješak* 'metsavaim', *bes* 'vanapagan'. Vetevaimu kuju seguneb rahvapärimeses sageli kuradiga, kusjuures mütoлогияlisel tekstid

annavad portreerivates iseloomustustes vetevanale saatana kuju. Mõnes mütoloogilises süžees täidab metsavaim kristliku kuradi funktsioone. Paljud demonoloogilised tegelased kahjustavad inimesi sellega, et püüavad sundida neid rikkuma kristliku eetika norme.

Seega räägivad faktid kogu paganliku ideoloogilise süsteemi kristianiseerimise pikaajalisest protsessist, mis hõlmas mütoloogiat, folkloori ja kombestikku. Vaatamata sellele on komide maailmapildi kristlike tegelaskujude funktsioneerimise uurimine hinnaline paganliku mütoloogia rekonstrueerimise allikas.

P. Limerov

Laenatud mütoloogilised tegelased ja süžeed

Üldpermi või soome-ugri üldkultuuri kihtidesse kuuluvate süžeede ja kujude kõrval kohtab tänapäeva sürja- ja permikomi mütoloogilistes tekstides ohtralt laene, mis tulenevad esmajoones tihedatest sidemetest naaberrahvastega: venelaste, hantide, neenetsitega jne. Loomulikult on nii kujundid kui ka tekstid omaksvõtmise käigus läbi teinud teatud, mõnikord väga olulised muudatused.

Kõige ürgsem on selles suhtes kitsalt kohalik iz'va-kolva eepos, mille esmakordselt kirjutasid üles komi folkloristid Anatoli Mikušev ja Juri Rotšev 1970. aastatel Komimaa Ussinski rajooni ja Neenetsi AO piiril Kolva jõe basseinis niinimetatud kolvajaranteilt (19.–20. sajandil komi ümberasujatega assimileerunud kolvaneenetsid), kes seostavad ennast iz'valastega (iz'vakomidega). Iz'va-kolva eepiliste laulude tekstid, mis koosnevad mõnikord 1200–1500 reast, sisaldavad sürjakomi keele iz'va dialektis esitatavaid süžeid, kuid selle eepose kangelaste nimed, kujud, motiivid ja konfliktid on omased samojeedi folkloorile, kuigi ühelgi tekstil tervikuna neenetsi eeposes otsust prototüüpi ei leidu. Sageli esinevad iz'va-kolva eeposes laenatud kangelaste (Sero Jovle, Jovlehuple, Vavlö, Tõngos, Tõsja, S'udbei) või neenetsi nimede dubleerimise kõrval ka komi mütoloogilised ja muinasjutulised tegelased Joma, Gundör-S'udbei jt.

Üks eepilistest lauludest *Kertša jõe peremees* sai 1991. aastal Komi vabariiklikus folklooriteatris esietendunud Svetlana Gortšakova ja Mihhail Burdini samanimelise muusikalise lavastuse aluseks. Sama süžee järgi lavastas režissöör Galina Markova 1992. aastal Komi televisioonis telefilm. Tõenäoliselt pälvis kolva eepos režissööride tähelepanu oma eksootilisusega, sest samojeedi

laene piiras kolva iz'vakomide asuala ulatus ning seetõttu ei olnud need laialt levinud, samuti nagu handi elemendidki, mis esinevad ainult Uurali-tagustel iz'vakomidel.

Nagu sūrja- nii ka permikomide suulises poeesias tervikuna on palju märgatavam vene folkloori mõju. Kusjuures komi poeesias pole kinnistunud üksnes poeetilised käigud, tegelased või süžeed, säilinud on terved böliinade tõlgitud tekstid: *Ilja Muromets*, *Vürst Roman ja Maria Jurjevna*, vaimulikud luuletused *Fjodor Tiron*, jumala inimene *Aleksei* jne. Siiski erinevalt lüürilistest lauludest, mis tõlgiti peaaegu sõnasõnalt, on böliinade ja vaimulike luuletuste tekstides olulisi muudatusi ja ümbertõtlusi. Eriti on see märgatav mitte lauludes (eriti böliinades), vaid proosatekstides, muinasjutusüžeedes. Viimastes vastab Ilja Murometsa kuju täielikult muinasjutuvägilasele, ta sooritab muinasjutule omaseid kangelastegusid: otsib naist, võitleb Gundõriga, ajades taga päkapikumehikest laskub maa-alusesse riiki (kui kõige tugevam vendadest vägilastest) jne. Mõnes jutus sulandub Ilja Murometsa tegelaskuju sūrjakomide piksejumala Ilja Suurega. Mitmes sūrjakomi jutus sümboliseerib Ilja (aga ka Anika-sõdalane, Svjatogor ja mõned teised vägilased) vägilasjõudu, mille ta saab otse temalt, tema säilmetelt *lõ gureb* 'kondihunnik'. Mõnes variandis võtab kangelane väikese sõrmega sureva Ilja suust vahtu, millega kandub üle vägilasjõud. (Vrd sūrja- ja permikomi nõidade maagilise jõu omandamise mooduseid eritiste, okse jne kaudu; vt teadmamees.) Mõnes variandis kogub kangelane Ilja "punast verd", milles peitub elujõud, ja valab välja "musta vere". Juttudes, kus vägilust üleüldse tähistaval Ilja Murometsal on üksnes imejõu kinkija, mitte tegevvägilase funktsioon, nimetatakse teda *važ bagatõr* 'iidne vägilane' või *važ jõz põkõd* 'esivanemate tugi', milles võib kahtlemata näha paralleele komide ettekujutusega surnud esivanematest. Veel üks Ilja kohta kasutatav epiteet – *Rotš mu kutõs* 'Vene maa hoidja' – seob kuju permikomi vägilase Pera ja selliste kangelastega nagu Pedõr Kiron ja Kirjan-Varjan, kes on samuti jõudnud sūrjakomi folkloori vene rahvaluulest.

Vägilase Pedõr Kironi, eepiliste laulude kangelase kuju pärineb kreeka apokrüüfidest ja slaavi vaimulikest luuletustest maotaolisest Tironist. Vene vaimulikes luuletustes võitleb Fjodor Tiron (Tirin, Tiranov) nagu kreeka apokrüüfi püha Fjodorgi, uskmatutega, vangistab nad ja viib tsaari juurde. Vene teemaarendustes hargnevad peamiselt naise röövimisest 12pealise 12 sabaga lohe poolt, tema vabastamisest poja poolt ja issanda hua päästmisest. Sūrjakomi eepilises süžees need motiivid puuduvad, kuid tekstid omakorda, nagu laulud Kirjan-Varjanist, on rikastatud sūrjakomi vägilasjuttude motiivide ja kangelastega, permikomi pärimuses, kus räägitakse võitlusest tatarlaste-

Komi mütoloogia

ga, võrögiga 'vaenlane', *n'emtšu-totaraga* 'sakslased-tatarid', *jögra-jaraniga* 'ugrid-noonetsid'. Kangelast õnnistatakse järjepidevalt epiteediga *Rotš mu kutös* 'Vene maa hoidja'.

Pedör Kironist ja Kirjan-Varjanist rääkivad laulud jagunevad süzeelistaemaatiliselt kolme rühma. Esimesse kuuluvad sarnaselt permikomi Pera juttudele tekstid võõramaalaste kallaletungist tsaarile (vürstile). Tsaar saadab kullerid vägilase järele. Teate nende liginemisest toovad kangelasele endelised linnud: *kača* 'harakas', *kõrnõš* 'kaaren', *dz'odz'ög* 'hani'. Linnud toovad kuuldavale püsifraasi *Tenö korönõ gömköd votša, tšardköd panöd* 'Sind kutsutakse kõue vastu, välgu vastu'. Enamikus variantidest näeb Pedör Kiron unes pilvi, äikest, välku, vihma, aga seejärel linde, unenäo seletamise eest lubab ta anda sooblinahkse tulupi. Vägimehe ema (Likerina, Temrukovna, Semrukovna, Kemrukovna) annab pojale õnnistuse võitluseks alles pärast seda, kui kullerid saabuvad 12 hobusel.

Teine laulude rühm kirjeldab vägilase sõjakangelastegu ja hukku seitsmekümne seitsme haava tõttu. Selles rühmas torkavad eriliselt silma episoodid hüvastijätust sõjaratsuga ja ratsu tulekust teatega Pedör Kironi surmast, millest emale, naisele ja omastele annavad varem teada muinasjutulisele proosale omased ended. Teise rühma laulud seostuvad sürjakomi ballaadidega ja ajalooliste lauludega kangelase surmast.

Kolmandas rühmas keskendub tähelepanu lahingukirjeldusele ja kangelase austamisele tsaari poolt: vägilane vabastab rahva vaenlasest, päästab maa ja tsaari, seejärel loobub tsaari kinkidest (kullast-hõbedast) ja palub tasuks vaid metsaande. Selle rühma tekstid on kõige lähedasemad eepilistele legendidele Perast.

Omapäraselt on sürjakomi folklooris ümber töötatud ka vene vaimulikud luuletused jumala inimesest Alekseist, mille mõned variandid on üles kirjutatud Alam-Ežva komidelt. Need erinevad täiesti sürjakomide teistest eepilistest tekstidest. Ühest küljest puudub neis Pedör Kironi, Kirjan-Varjani jt lauludele omane kangelaslik alge, teisest küljest pole säilinud vene vaimulike luuletuste kristliku märterlikkuse ja askeesi motiivid. *Õleks'ei božöi* läheneb sürjakomi folklooris pigem romaani- või muinasjutukangelastele. Isegi ta naine kannab muinasjutukangelanna nime – *Marpa-sarovna* 'Marpa-tsarinna'. Kuid süžee ei arene päriselt muinasjutulist rada. Komi tekstis keskendub tähelepanu kangelase ja kangelanna õnnetule pereelule, mis on märksa omasem mitte-muinasjutulistele žanritele.

Vene folkloorist on laenatud ka Kaunis Roman – Mitša Röman ja Röman'itša. Sürjakomi Römanist ja Röman'itšast kõnelevate ballaadilähedaste laulude

aluseks on vene böliina *Vürst Roman ja Maria Jurjevna* tekst. See on ümber töötatud komi ballaadide vaimus, seetõttu on peakangelane vene versioonidest erinevalt Rõman'itša, aga mitte tema mees (peigmees). Mitša Rõmani kuju on sürjakomi ballaadides ilma jäetud igasugustest kangelaslikest joontest. Ta on pigem passiivne kannataja: Rõman ei kannata välja piinu ja annab naise vaenlastele, pärast seda nutab seni, kuni iseseisvalt vanglast põgenenud Rõman'itša tema juurde naaseb. Kangelanna põgenemist ja veetõkete ületamist kirjeldatakse võlumuinasjuttude laadis.

Komide folklooris leidub ka teisi laene nii kombestiku- ja lüürilistes laulužanrites kui ka muinasjuttudes ja pärimustekstides. Kuid vaatamata kõigile süžeemuutustele ja tegelaskujude ümbermõtestamisele on nad enim esindatud eepilises žanris, mis tõenäoliselt on tingitud spetsiifilistest kontaktidest naaberrahvastega.

O. Uljašev

Nõiaepos

Klassikalise kangelaseepose sündmustiku põhikomponendid on vägilase võitlus võimsa vaenlasega ja võit. Ka komidel, kes enne Vene riigi koosseisu arvamist olid alles riikluse algusjärgus, ei olnud tõenäoliselt oma kangelaseepost vägilastest, kodumaa kaitsjatest. Kõige lähemal sellele folkloorižanrile on vägilane Pera, Pedor Kiron ja Kirjan-Varjan, kes esinevad kodumaa kaitsjatena (kuid mitte oma, vaid kogu Venemaa) vaenlaste eest. Rahvuslik spetsiifika väljendub selles, et kõigil neil on need kangelasteod ühekordsed, nad kõik olid tavaelus jahimehed ja pöördusid pärast Venemaa nimel tehtud kangelastegu tagasi tavapärase tegevuse juurde, nõustudes tasuna võtma vaid õigust vabale jahipidamisele ja siidist püügivõrke. Süžeeliselt on kangelaseeposele lähedased sürjakomi muinasjutud noore vägimehe võidust mõnikord veel enne tema sündimist tema isa ja vanemad vennad neelanud vee- ja metsakoletiste üle, samuti permikomi legendid Pera ja vanapagana võitlusest. Kuid neis puudub rahvuslike huvide kaitse motiiv, ühiskondliku eesmärgi üle prevaleerib isiklik.

Samal ajal on folklooris, eriti sürjakomidel, erakordselt populaarsed süžeed kangelaslikest heitlustest võimsate nõidadega või nõidade omavahelisest võitlusest, mis andis tuntud etnoloogile ja filoloogile Aleksei Sidorovile aluse rääkida sürjakomi erilisest folkloorižanrist – nõiaeposest. Legendid ja pärimused nõidadest võib kronoloogiliselt jagada kahte kategooriasse. Esimeses neist

toimub tegevus ajaloolisel ajal, kuid üsna ammu. Sürjakomidel kuulub suurem osa neist Permi Stefani misjonitegevuse aega Komi piirkonnas. Permikomide legendides ja pärimuses räägitakse sürjakomide ristijast Stefanist ainult seoses tema imetegudega nagu sõit kivist parvel, seevastu sürjakomidel domineerivad süžeed tema võitlusest võimsate nõidadega, iidse paganausu apologetidega. Üldjuhul rõhutatakse folklooritekstides, et nõiad vastandasid end suguvõsale, kes kaldusid vastu võtma uut usku (kui nad ei olnud seda juba teinud). Nõiad kahjustasid neid igati kuni otsese röövimise, kariloomade varguseni jne, s.t Stefan kaitses nõidadega võideldes justkui ühiskondlikke huve. Võitlusi kirjeldatakse kui kahe võimsa nõia omavahelist võitlust, kusjuures üks (*tun*) demonstreerib oma võimu kõikvõimalike stiihiate üle, võimet muutuda metsloomadeks, neid käsutada, haavamatust tavarelvaga jne. Teine nõid (Stefan) neutraliseerib edukalt kõik vastase nõiavõimu ilmingud, aga võitluse juures viibivad nõia sugulased, veendunud, et Stefan on tugevam, tapavad võidetu. Teises populaarses sürjakomi süžees on juttu kahe nõia, jahiertelli juhi jõuvõitlusest. Üks neist, kes kaitses oma kaaslaste huve teise nõia jahimoraali seisukohalt seadusvastase tegevuse eest, karistab teda ja vaenuliku artelli liikmeid, võttes neilt ära ebaseaduslikult saadud saagi. Üldjuhul on sürjakomi juttudel legendaarsetest nõidadest toponüümiline mõjutus, nende nimega seostatakse asustatud punktide, maastikuüksuste jne nimetusi. Permikomi folklooris võimsate endiste aegade nõidade kujusid peaaegu ei esine, kuigi Kudõm-Oši legendides räägitakse sellest, et tema emal Ükssilmal (Põvs'in) ja Voipel'i pühamu kõrgeimatel preestrinnadel Potõs'il või Tšikõšil olid tugevad nõiavõimed. Sürjakomi folkloorile ei ole võimsad naisnõiad iseloomulikud.

Nõiaeposte teise kategooriasse kuuluvad arvukad (eriti sürjakomidel) folkloorsed süžeed nõidade-sõnujate tegudest. Nende prototüüpideks olid reaalsed, võrdlemisi hiljuti elanud inimesed, kellel üldjuhul oli juba eluajal nõia kuulsus. Selliste hulka loeti tavaliselt võrdlemisi haruldaste elukutsete (hoburavitsejad, sepad jne) esindajad, oma ala suurepäraseid meistrid (edukad jahimehed, puuseppmeistrid jne), sageli ka välimuse või käitumise poolest silmatorkavad inimesed. Nende mütologiseeritud folkloorsed kujud vastavad paljus legendaarsete nõidade kujule: võim loodusjõudude, eriti vee üle, oma nõiajõuga inimeste ja loomade allutamine oma tahtele, haavamatus jne. Erilist tähelepanu väärivad üldlevinud uskumus, et oma jõu eest võlgnesid nõiad tänu mingitele hingedele, kes neid teenisid. Vrd ettekujutusi šamaanihingedest.

Nõia mütoloogiline kuju

Veel 20. sajandil mängisid komide elus olulist rolli posijad – inimesed, kes rahva ettekujutuse kohaselt suutsid astuda kontakti üleloomuliku maailmaga. Nende seas oli ravitsejaid, mitmeid oskustöölisi, eriti puusepa- ja sepatöö valdas, jahinduse asjatundjaid, rahvauskumuste ja -kommete tundjaid. Erinevad olid ka nende funktsioonid: nii jahi-, kala- ja ehitusõnne tagamine kui ka kadunud asjade otsimine, samuti unenägude seletamine, tuleviku ennustamine, nõidumine, haiguste ravimine jne. Sageli esinesid posijad kombestiku juhtide, traditsioonilise moraali normide täitmise jälgija rollis, määrates sel kombel paljuski ühiskonna vaimuelu.

Kõige levinum üldnimetus nende kohta oli *tödös'* (< *tödnō* 'teadma, teada saama, ära arvama'). Samal ajal olid olemas terminid, mis iseloomustasid ja määrasid nende tegevussuunad. Folklooritekstides mainitakse sageli nõida *tun* (vrd *tunavnō* 'ennustama, ette nägema'). Pulmarongi valvavat teadmameest nimetati pulma valvajaks *svad'ba vidz'ös'*. Peamiselt haiguste ravimisega tegelevate teadmameeste puhul oli kasutusel mitmeid kirjeldavaid termineid. Ežva, Ülem-Petšora ja Udora piirkonnas oli iseloomulik termin *pōvs'ōdtšōs'* (< *pōvs'ōdnō* 'leilitama, vihtlema'; *pōvs'ōdtšōnō* 'leilitama, ravima haigeid saunas'), mille laialdane kasutamine on seotud ettekujutusega saunast kui parimast, aga sageli ainsast võimalikust kohast, kus viia läbi nõidusest puhastamise maagilisi rituaale. Luzi piirkonnas on levinud termin *pōl'as'ōs'* (< *pōl'avnō* 'puhuma, minema puhuma'), mis kajastab maagilise ravimise iseloomulikku võtet, katsudes haiguse võimalikku põhjust eemaldada. Udmurtidel tähistas analoogiline termin *pell'as'kis'* posijaid, kes "ravivad, puhudes oma sõnu haigesse". Pärimusliku ettekujutusega haigestumise põhjustest on seotud Petšora piirkonnas säilinud termin *n'im vidzōs'* 'nime kaitsja'. Permikomidel on haiguste põhjusi diagnoosivate posijate nimi *tšerošvannitsaez* tekkinud kasutatavast ennustusvõttest *tšer ošvan* 'kirve ülesriputamine'. Negatiivses tähenduses kasutatakse termineid *čōkōdtšōs'* (< *čōkōdnō* 'rikkuma'), *kerōs'* (< *kernō* 'nõiduma'), aga ka *kōldun*, *jeretn'ik* 'nõid', mis tulenevad venekeelsest sõnadest nõid ja ketser, nende levik on tõenäoliselt olnud seotud nende isikute tegevuse mõtestamisega kristliku kiriku vaatevinklist.

Üleloomulike võimetega paistsid silma hoburavitsejad *könöval*. Eriti kuulsad olid ametioskuste ja võimete poolest Vis'eri ja Glotovo (Udora) hoburavitsejad. Nende puhul oli hobuste ravitsemine rändamet, millega tegeldes käisid nad mitte üksnes komide, vaid ka vene ja permikomi külades, jõudes välja isegi Altaini.

Võimete põhjal jagunesid posijad omamoodi hierarhiasse. Ühed teadsid üksnes reegleid, kuidas saab otsida abi teispoolsetelt jõududelt, mooduseid, millega neutraliseerida nende kahjulikku mõju, s.t külaelanike arvates olid tavalised inimesed, keda eristas üldisest külarahva massist üksnes teadmiste hulk. Säilitades inimeste ja vaimude maailma vahendajana erilise seisundi erinesid need posijad igapäevaelus teistest külaelanikest vähe: neil oli oma majapidamine, nad osalesid jahis ja kalapüügis, olid üldjuhul suhtlusaltid ja heatahtlikud, suurem osa neist ei varjanud maagilise ravimise harrastust. Kuivõrd Aleksei Sidorovi tähelepaneku kohaselt ei olnud ühe või teise maagilise vahendi kasutamine teadjameeste privileeg, sulandusid mõned neist suisa külarahva hulka.

Teiste võimsus tulenes nende suhtlemisest vaimude maailmaga. Sellised olid *tödös'*, *jeretn'ik*, *köldun*, *čöködtšös'*, folkloorne *tun*. Arvati, et need posijad on oma teadmised ja jõu saanud otse vaimudelt või üleloomulikust maailmast. Rahvauskumuste kohaselt olid nad teise maailma esindajad inimeste maailmas ega pruukinud alluda inimeste seadustele, vaid võisid kasutada üleloomulikke võimeid nii heaks kui ka kurjaks, sellepärast suhtuti nende reglementeerimata kontaktidesse teise maailmaga sageli negatiivselt. Sugugi harv ei olnud olukord, kus samast inimesest räägiti külas kui heast posijast, kes inimesi aitab, aga samas ka kui kurjast nõiast, kes saadab teistele haigusi ja õnnetusi. Viimaste hulka kuulusid tavaliselt üksikud ja kinnised, mõningate käitumisveidruse või erilise välimusega (nt lombak, pime, s.t jooned, mis markeerisid teispoolse maailma esindajaid) posijad. Veendumus, et nõiduse raskeid vorme võib ravida üksnes nõid ise, tõi minevikus kaasa tõsisid konflikte, kui oletatavat süüdlast sunniti omavoli ähvardusel kõrvaldama oma vaenuliku tegevuse tagajärgi. On teada ka traagilisi juhtumeid, kui nõiduses kahtlustatav tapeti. Harva protesteeris mõni posija liialduste vastu juttudes nende teadmistest ja ravivõimetest, kuid nõiduses süüdistamisse suhtuti sagedamini negatiivselt. Need, kes soovisid toetada nõia kuulsust, püüdsid mõjuda tõsiselt ja isegi ähvardavalt, aga ümbritsejad, kes tundsid nende ees hirmu, püüdsid vältida igasuguseid konflikte ja põhjuse ta nende poole mitte pöörduda.

Folklooris leidub ohtralt pärimusi suurtest mineviku posijatest-nõidadest, mis lubab uurijatel rääkida komide omapärasest nõiaeeposest. Pärimuslike ettekujutuste põhjal jätkub uute legendide teke posijatest – tegelikult elanud inimestest, keda ei peeta küll nii võimsateks, kui olid nende eelkäijad, kuid siiski on nad omandanud eepilised jooned. Legendides ja pärimuses eristuvad kaks peamist temaatilist rühma: posijaks saamisega seotud ja posimispraktika-

ga seonduv. Posija kaju on säilitanud neis arhailised jooned, mida ei täheldata etnograafiliste vaatluste ajal.

Enamikul juhtudest anti sakraalsed teadmised edasi mööda pärimisliini ja need püsisid perekonnas; pärilikule posijale omistati erilisi võimeid ja ümbruskond austas teda. Järglane valiti üldjuhul välja sugulaste seast, kes pidid olema vähemalt üheksa-aastased, see on seotud piimahammaste väljalangemise ja jäävhammaste kasvamisega, hammaste väljalangemisega arvati nõid oma võimed kaotavat. Kui aga posija sugulaste seas ei leidunud soovijat, kes oleks tahtnud tema kogemused ja teadmised üle võtta, püüdis posija tingimata leida inimese, kes oleks väljaõppega nõus. Iga posija huvi oma oskusi edasi anda tulenes eelkõige ettekujutusest, et oma teadmisi või nõiavõimeid mitteüleandnu on määratud suurema pikka ja piinarikast surma. Laialt on levinud jutud posijatest, kes kannatasid enne surma pikki piinu, sest sugulased keeldusid nende teadmisi vastu võtmast: mingid surma lähendavad maagilised tegevused (maja katusele tõstetav haripuu, posija valatakse üle läbi sirbiga sõela, teda kastetakse veega, milles on pestud kukke) ei anna tulemusi seni, kuni posija pole salamahti õpetanud loitse oma lapselapsele. Vanemad saavad toimunust aru alles hiljem, kui kuulevad pealt laste jutte mängimise ajal.

Õpetamine toimus tavaliselt igapäevaste toimingute käigus ega eristunud mingite kõrgema nõiajõuga suhtlemist saatvate rituaalide poolest. Siiski võeti õpetatavalt tavaliselt kolm lubadust: esiteks, anda kõik omandatud teadmised üle ainult nooremale (eakaaslasele või endast vanemale oma teadmised edasi andnut loeti oma jõu osaliselt või täielikult kaotanuks); teiseks, mitte kiidelda oma oskustega; kolmandaks, kasutada oma teadmisi, nii head kui halba tegevaid, kõigepealt mõne sugulase peal. Traditsioon keelas kasutada oma oskusi rahateenimiseks. Teadmised anti edasi eranditult suuliselt ja vaatluse abil. Arvati, et kui loitsud ei ole pähe õpitud, vaid on paberile kirjutatud, kaotavad nad oma jõu. Käsikirjalised raviraamatud, nn mustad raamatud loitsudega, mis olid käibel Venemaa põhjaosa venelastel, olid komidele tundmatud.

Pärimuse kohaselt saatsid posijaks pühitsemist erilised rituaalid. Pühitsetav ütles metsas lahti kristlikust jumalast, tulistades püssist armulaualeiba. Seejärel viis õpetaja ta keskööl sauna. Sinna tuli punane koer ja oksendas põrandale toitu, mille pühitsetav pidi ära lakkuma. Alles pärast seda algas väljaõpe. Teiste andmete kohaselt tuli nõiajõu omandamiseks leida must kass ja lasta see keskööl saunas keevasse vette. Samal ajal ilmus sauna akna taha nägu kahe põleva silmaga. Kui inimene ei ehmunud, astus see kole olend sisse ja õpetas talle nõiakunsti. Permikomi teadjanaine tegi samuti pühitsemise läbi saunas: nõid viis ta keskööl sauna, kus oli põleva suuga koer, ja sundis

Komi mütoloogia

tulle ronima, aga seejärel õpetas nõiduma. Arvati, et kõige suuremad võimed saavutas see, kes hankis nõiarohtusid, mis kasvasid vee all võrendikes. Rohtude kõrval oli naaskel, mida puudutanu jäi võrendiku põhja. Pühendatav pidi laskuma kolme võrendikku, vältides naasklit, hankima rohtusid ja omandama nendega ka üleloomuliku jõu. Nendes juttudes väljendub eredalt katsumuste motiiv, mille läbi omandas uustulnuk nõiateadmised ja oskused, hankis maa-(vee-)alusest maailmast nõiavahendid, sõlmis liidu vaimudega.

Teisepoolse maailmaga suhelnu muutus teistest inimestest erinevaks: ümbritsev maailm peegeldus tema silmateradel ümberpöörduvana. Et seda varjata, vältis posija inimestele silma vaatamist.

Saanud üleloomuliku jõu ja nõiateadmised, hakkas posija oma funktsioone täitma, neist kõige levinum oli ravitsemine. Vastavalt traditsioonilistele ettekujutustele võis haiguse välja kutsuda hinge (või muu elujõu kehastuse) vargus kurja vaimu poolt. Siin oli ülesanne otsida see hing üles ja tagastada kannatanule. Ei ole sugugi juhuslik, et posija üks nimesid *n'im vidz'ös'* tähendab tõlkes nime kaitsjat, mis nime ja hinge lahutamatu seose ettekujutuste kontekstis tähendab ka hinge kaitsjat.

Eriti näitlik on lugu sellest, kuidas Petšora piirkonnas tuntud posija Kodatšša Jakov ravis terveks ootamatult pimedaks jäänud jahimehe. Posija sõnul olid silmad peidetud Petšora põhja sügavasse auku, kuhu tal tuli laskuda, kasutades oma erilisi oskusi vee all liikumiseks. Posija tegevust võib võtta kui reisi allilma, kus ta otsib üles röövitud silmad ja annab need abi küsinule.

Ideed posija teekonnast allilma on komide ravimaagilises kombestikis dubleeritud korduvalt. Ravitsemine toimus saunas, eluruumi lävepakul, mida mõtestatakse maailmadevahelise piirina, elavate maailmast surnute maailma minekut võimaldava kohana, või majas ematala all. Hankinud vajalikud maagilised vahendid, suundus posija öösel täielikus üksinduses ja igas olukorras vaikust säilitades metsa vihtu tooma. Vihad pidid olema kolm korda üheksa kase- või kadakaokstest (kolmelt puult igalt üheksa oksa). Samuti läks ta jõe kolme allika suudmest (või kolmest kaevust) vett tooma, igast üheksa peotäit, laskus pöranda alla keldri nurkadest ja maa alla viiva kolme astme alt ämblikuvõrku tooma. Kõigil juhtumitel peeti arvet vastupidi: üheksast üheni. S.t on ilmsed teisepoolse maailma mütoloogilised karakteristikud, mida samastati komide iidsetes ettekujutustes metsa, maailmajõe suudme, maaaluse ja öise kuningriigiga.

Huvitav on ka Ülem-Ežva komidelt üleskirjutatud komme. Surevale nõiale toodi metsast juurtega üleskaevatud kuusk, mille ees ta pihtis ja suri. Pärast surma viidi kuusk metsa ja istutati endisele kohale tagasi. Võimalik,

et minevikus olid need tegevused seotud mitte üksnes posijaga, vaid kujutasid endast paganliku matusekombestiku osa, mis tagas surnu takistusteta siirdumise teise ilma, kindlustas tema hingele asupaiga. Ja üksnes kristluse levides hakati seda kommet täitma erandlikult üksnes nende isikute suhtes, kes olid seotud iidsete kristluse-eelsete maailmavaadetega. Sellised inimesed maeti iidse kalmistu taha või serva. Vältimaks nõia soovimatut tagasitulekut inimeste maailma, tuli matta ta näoga allapoole või torgata rindu haavateivas.

Püstitatud eesmärgi saavutamiseks, tungida kohtadesse, kuhu inimesel ligipääsu ei ole, muutus posija komide ettekujutuste kohaselt erinevateks loomadeks, kes kehastasid metsa ja veemaailma vaime-peremehi – karuks, hundiks, konnaks, kaarnaks, harakaks, haviks. Loomaks, kalaks või linnuks muutunud posija suutis paigutada universumi suvalisse punkti. Nii võis legendaarne nõid Ošlapei (Karukäpeline) muutuda vaheldumisi kord suureks metsikuks karuks, kord hiigelhaviks, ja varjuda ristija Permi Stefani eest jõkke. Permi Stefani eest varju otsiv Luparja muutus hundiks. Ka tänapäeval omistatakse mõnele posijale sarnaseid võimeid. Arvatakse, et nõiad, kes lehmi nõiuvad, teevad seda tavaliselt harakana, nad lahkuvad oma majast suitsuava kaudu ja lendavad salaja lauta. Lopõdini (vene Lopõdino) külast pärit posija sõnade kohaselt piisab tal karuks muutumiseks võtta seljast riided ja keerutada kolm korda vastupäeva. Kolm korda päripäeva keerutamine muudab ta endiseks tagasi. Muutuda võis ka keereldes üle kännu, millesse oli torgatud nuga, või ka kolm korda ümber selle kännu vastupäeva käies. On tähelepanuvääriv, et loomaks moondunud ja kõiksuses reisiv posija oli suures ohus. Arvati, et piisas, kui võtta ära riided, mis ta muutudes oli seljast võtnud või tõmmata kännust välja nuga, ja moondunu kaotas võimaluse inimühiskonda naasta.

Oma funktsioone täites kasutas posija mitte üksnes üleloomulikke võimeid, aga tegutses ka looduse vaimude-peremeeste abil, kes andsid talle võimu ulukite üle, teavitasid teda eelootavatest sündmustest ja osundasid õnnetuste põhjustele. Nii kogus eespoolmainitud Jakov oma “metsasõprade” abiga jahiloomi lausa metsaonni eeskojas, püüdis jäneseid kümnete kaupa lõksu. Teist posijat hoiatasid vaimud unes eelolevate külmade ja ohtlike epideemiatega. Kristlik maailmavaade muutis posija vaimabilised kuradite (saatana, pagana) sarnasteks, kuid pärimuslikes uskumustes olid nad kõige sagedamini zoomorfsed või ei olnud neil keha.

Kuid suhted posija ja vaimude vahel ei ole sugugi ühetähenduslikud. Arvati, et vaimud võivad oma väljavalitut piinata, jättes ta ilma rahust, kutsudes esile hallutsinatsioonid, sundides pidevalt mööda jõge üles-alla rändama. Eriti teravnesid need suhted enne surma: posija, kes ei olnud vaimudele “uut peremeest”

leidnud, koges piinu, aga neid vastu võtma soostunu võttis “nõiaande” vastu kui raske koorma. Täiesti iseloomulikud on järgmised jutud: tuntud posijal ja puusepal Daruk Pašil oli abilisteks sada kuradit, kes pidevalt sundisid teda tegutsema: ta paigutas ja tegi pidevalt ümber oma maja, oli sunnitud rändama mööda jõge alla ja üles. Vaimud ei lasknud tal surra, ja surm saabus alles siis, kui nõial lõigati läbi jalakõõlused. Vanadusest väsinud Kodatšša Jakov püüdis vabaneda oma “abilistest”, sulgedes nad metsas auku, kuid mingid riukad ei aidanud. Vaimudest vaevatud Jakov ei saanud surra, sest ta ei leidnud soovijaid, kes oleks tahtnud “nõiaande” vastu võtta.

Kombetalituste läbiviimisel inimeste ja vaimude vahendajana esineva posija kogu kombestikupraktika oli suunatud üleloomulike jõududega kontakti saavutamisele. Kombetalituste abil saavutas ta vajalikud andmed, tagas kollektiivile vaimude toetuse, kuid ka ajas minema kurje vaime, võitles vaenulike nõidade vastutegevusega. *Svad’ba vidz’os’* ‘pulma kaitsja’ oli pulmakombestiku vahetu osaline, kes kaitses pulmarongi teiste nõidade maagiliste mõjude eest. Kahest kõrvuti jahti pidavast artellist osutus edukamaks see, keda juhtis tugevam nõid, kes suutis ligi meelitada jahilinde ja kaitsta oma seltsimehi konkurentide nõiamõjutuste eest.

Võistluslik motiiv on komi rahvapärimeses üldse eredalt kajastatud. Väga iseloomulikud on legendid võistlevatest posijatest, üks neist ujub paadiga jõel, teine ajab kaldal õlut. Esimene posija peatas paadi, teine virde vaadis. (Vt eespool maagilise eepose kohta.) Oma jõudu demonstreerides näitasid teadmamehed kõikisugu imesid. Ühed neist neelasid teravaid esemeid, mängisid noaga kõris, süütasid keha põlema, tegemata endale viga. Teised näitasid “vee väljalaskmise trikke”: onni ilmus ootamatult vesi, vee peale lendasid pardid, kes seal ka toituisid. Sama ootamatult kõik kadus. Sellised tegevused kinnitasid teadmamehe võimsust ja kindlustasid tema autoriteeti kollektiivis.

Analüüsides komide traditsioonilisi ettekujutusi teadmameestest ei saa jätta märkamata nii või teisiti šamanismiga seotud ja võib-olla sellesse kuuluvaid elemente. Traditsioonilises ühiskonnas täitis teadmamees šamaaniga analoogilisi funktsioone ja esmajoones tagas sideme mütoloogiliste maailmade vahel. Aga sellistel süžeedel nagu katsed pühitsemisel, ümberkehastumisvõime, üleloomulike omaduste ja oskuste demonstreerimine, posijate võistlused, leidub arvukalt analooge põhjapiirkondade ja Siberi rahvaste šamanismiga seotud kombestikust. Mitmed šamanismi tähtsad elemendid puuduvad, eriti transiseisund, kuid võib oletada, et rituaalne transsi langemise tehnika oli iidsetele komidele tuttav ja kadus seoses varase kristlusega. Pole sugugi juhuslik, et nõiaeeposes seostub kõige suuremate teadmameeste surm esimese

misjonäri, Permi Stefani tegevusega. Tõenäoliselt kajastus purustatud või maailmavaatelisteks süsteemiks formeerumata šamanism komide traditsiooniliste uskumuste teatud elementides, sealhulgas ettekujutustes nõiast ja teadmamehest.

Huvitav on naaberrahvaste suhtumine komi teadmameestesse ja nõidadesse, samuti nagu komide suhtumine teisest rahvusest posijatesse ja nõidadesse. Sürja piirkond oli kuulus kui haigusi saatvate ja neid ravida suutvate nõidade ala. Ülem-Ežva asundustes said Esimese maailmasõja ajal võimsate nõidadena kuulsaks asumisele saadetud vangistatud sakslased. Silma hakkavad materjalid iz'vakomide suhtumisest neenetsi šamaanidesse. Iz'valased, kes mõnikord kuulsid neenetsi šamaanide ettekuulutusi, tundsid nende jõu ees teatud hirmu, kuid märkasid siiski nende võimetust ravida haigusi ja põlgasid haiguste kurjade vaimude väljaajamiseks mõeldud šamaanitransse.

Tänapäeval on usk teadmameestesse ja nõidadesse kui üleloomuliku alge erilistesse esindajatesse inimühiskonnas hakanud järkjärgult kaduma. Samal ajal on märgatavalt suurenenud huvi ravitsejate isiku ja meditsiinilise praktika vastu. Teades hästi oma naabrite iseloomu ja sugupuud, mõjutades psüühikat sisenduse ja hüpnoosi abil aitavad nad haigeid üsna keerukates juhtumites. Kui haige ja tema lähedased usuvad piiritult rahvapärase ravitsemise toimimise ja ravitseja võimesse, kutsuvad maagilised toimingud esile märgatava psühhoteraapilise efekti. Peale selle liituvad ravitsemise maagilisse kombestikku vahendid, mille ravitoime on ilmnenud looduse jälgimisel ja igapäevase tegevustiku käigus. Tänapäeval on rahvaravitsejad komide rahvameditsiini peamised kandjad, rahvalike ravivahendite ja -meetodite teadmiste säilitajad.

Ravimaagia

Komide pärimuslikus maailmapildis käsitleti haigust kui mitmete mütolooziliste tegelaste tegevuse tulemust ja ravimine arvati olevat võimalik üksnes vastavate maagiliste toimingute abil. Juba 19. sajandil ei kujutanud need endast enam ühtset süsteemi ja kombestiku sisu jäi sageli mõistetamatuks nii elanikkonnale kui ka teadmameestele. Siiski püsisid haiguste ravimisel ja ärahoidmisel kindla vormiga rituaalid. Rangelt järgiti kombetäitjatele esitatavaid nõudeid kombe läbiviimise aja ja koha suhtes.

Kõige sagedamini viisid kombetalitusi läbi teadmamehed, kes olid peamised autoriteedid ravimaagia alal. Kuigi mõnel juhul kaasati ravitsemisse haigega suguluses mitteoleva pere noorim ja vanim liige või haige nimekaim, oli posija

siiski ravimisrituaali juhendajaks. Tervendavat jõudu omistati teiste maadega, mütoloogilises ettekujutuses aga ka “teise ilmaga” seotud ränduritele (*tuivõv mort* ‘teelt inimene’, *tövjõv mort* ‘tuulest inimene’). Haiguse korral paluti mõnd kaugel käinud tuttavat või tundmatut rändurit haige juurde minna ja sõnagi lausumata tema peale puhuda, pritsida teda suus oleva veega, mis pidi haigele kasu tooma. Seda selgitati asjaoluga, et paljudest puudest möödunud ja paljudest ojadest üle käinud inimene on puhastunud, puhtaks saanuna on ta aga omandanud võime haigeid ravida. Rasketel juhtumitel valiti ravijaks teispoole jõge või oja elav posija; eriliste ravivõimete kandjateks peeti rändavaid hoburavitsejaid. Tervendava jõuga olid komide ettekujutuse kohaselt väikesed lapsed ja vanurid, kes ei elanud suguelu – inimesed, kes olid puhtad mitte üksnes rituaalselt, vaid ka lähedal “teisele ilmale” (sealt tulnud lapsed, sinna minema valmistuvad vanurid). Ettekujutus rituaalsest puhtusest kajastus nõudes, et ravitseja peab kandma ravimise ajal puhtaid, mõnikord kohustuslikult valgeid riideid, naisravitsejate puhul keelus tegelda ravitsemisega menstruatsiooni ajal. Eduka ravitsemise oluliseks tingimuseks peeti haige ja ravitseja vere sarnasust (*vir lös’alöm*). Sageli seletati tugeva posija ebaõnnestumist just sellega, et tema veri ei läinud ravitsetava verega kokku (*virõs oz lös’av*). Tavalise inimese sooritatud õnnestunud ravimise korral öeldi, et tal oli haigega sobiv veri.

Üldjuhul toimus ravimine öösel või varahommikul enne päikesetõusu. Mõned posijad eelistasid ravitsemisel kindlaid päevi, sagedamini kolmapäeva ja reedet. Ravitsemist peeti edukamaks vana kuu ajal. Teiste andmete kohaselt raviti haiget sama kuufaasi ajal, kui ta ära nõiuti.

Ka kombetäitmise koha valikul järgiti tavasid. Paljud posijad vältisid ravimist elumajas, eriti sellises, kus olid ikoonid, kuna loitsud ei toimivat pühapiltidega majas. Ravitsema asudes “sulgesid” nad ruumi noaga ega lubanud kellelgi sisse tulla või välja minna. Ravimistoiminguid oli keelatud läbi viia majas, mille pööningul oli mulda: “ei tohi ravida kahe maa vahel”. Kui ravitseti siiski elumajas, sooritati kõik toimingud ematala all või eluruumi lävepaku peal, mis tähistasid elamu ruumilises korrastatuses “oma” ja “teise ilma” vahelist piiri. Kõige paremaks, sageli ka ainsaks võimalikuks maagiliste kommete täitmise kohaks peeti sauna, millel oli rahvapärases maailmapildis erandlik roll. Tõhusaks peeti ka ravimist paigas, kus oli sündinud inimene.

Selline ravimiskoha valik on tihedalt seotud ravimiskombestiku sümboliikaga. Eristub komberühm, millel vaatamata erinevale rahvapärasele tõlgendusele on üks semantika. See tuleneb iidsetest mütoloogilistest ettekujutustest, et inimesel on võimalik siirduda ühest maailmast teise ja naasta sealt juba

uuenenuna. Ravimise tulemust nimetatakse sel juhul “inimesestamiseks” või “inimseisundisse tulemiseks” (*mortas’öm*).

Kuna haigust kujutleti olendina, kasutati tema vastu mitmeid otseseid füüsilise mõjutamise võtteid. Arvati, et haigust saab kõrvaldada, sundida teda haige kehast lahkuma – “maha pesta”, “välja vihelda”, “ära närida”, või hävitada – “ära küpsetada”, “maha lüüa”. Selleks kasutasid komid ravimisel vett, suitsu, tuld, auru, kuumust jne (vt küpsetamine, vihtlemine, torkimine, suitsutamine).

Surnute vihast põhjustatud haigustest vabanemiseks tuli korraldada mälestuspäev. Keegi sugulastest viis hauale toitu, näiteks kalapirukaid, mune, loomaliha. Seejuures kanti hoolt, et kõik jõuaks kohale võimalikult kuumana, sest surnuid usuti toituvat söögi aurust. Nähtavasti oli hauale viidav toit esivanemaid lepitav ohver.

Sellised olid teispoelse ilmaga arvatavalt seotud haiguste peamised ravimisviisid. Ravimisega samal ajal lausuti loitsu vorme. Informantide sõnul “ei sisalda loitsu kunagi pöördumist jumala poole, seal soovitakse seda, mida inimesel on vaja”. Kõige sagedamini täiendasid need maagilist kombestikku, tugevdasid ja selgitasid seda.

Usulis-maagilise kombestiku iseloomustamisel tuleb märkida, et ühe või teise maagilise toimingu mõtte rahvapärased seletused ei selgita nende päritolu, sest elavas kultuuris esinevad need toimingud märksa iidsema mütoloogilise süsteemi pärandina. Peaaegu kõigil komide usulis-maagilise kombestiku elementidel ja nendega seotud ettekujutustel leidub ulatuslikke sarnasusi Euraasia rahvaste maailmavaates ja kombestikis.

I. Iljina

Mütoloogilised ettekujutused lastemängudes

Lastemängude kogumine ja etnograafiline uurimine on kestnud peaaegu kaks sajandit. Selle aja jooksul on uurijate erihuvi tekitanud lastemängud, mille reeglites ja stsenaariumis võib täheldada iidsete uskumuste järelkaja. Selliste mängude võimalikule seosele muistsete komide paganliku maailmavaatega osutas Kallistrat Žakov. Rääkides peetripäeva ringmängudest märkis Žakov: “Enam ei ole ideed, ent tegevus jätkub, ei ole usku päikesejumalasse, tema auks loodud mängud elavad aga tänapäevalgi”.

Komi mütoloogia

1920. aastail kirjeldas Aleksei Sidorov Vu (vene Vaška) jõel mängu, mis on tuntud kahe nime all – *kar tui* ‘tee linna’ ja *Joma tui* ‘tee Joma juurde’. Mäng seisnes selles, et üks lastest läks teiste ees mööda tolmust külateed. “Mängu põnevuse huvides pidi rada olema võimalikult käänuline, keeruline... paljude kõrvaleastumistega, aga mõnikord tagasiastetega, kusjuures aegajalt viib see tee suletud nelinurka”, kuhu mõnikord kogunevad mingiks ajaks kõik mängijad, seejärel rada ja selle järgimine jätkus. Rääkides kirjeldatud mängu päritolust, märkis Sidorov, et “selle originaaliks oli linnuse eluolu”, kuivõrd tee asundusse ja kalmistule “ei olnud teada kõigile, vaid üksnes pühendatuile”.

Laste mängulises vahelduses ja nende liikumises ettekavatsetult käänulist teed pidi (labürindi motiiv) võisid kajastada iidsete aegade ettekujutused teekonnast surnute mütoloogilisele maale. Sellest annab tunnistust ka mängu nimi – tee Joma juurde. Vera Belitseri arvates pidasid iidsed komid Jomat kurjaks jumalaks, kes võis saata nälga ja haigusi. On tähelepanuväärne, et rahva uskumuste kohaselt oli Joma metsavana abikaasa, metsavana iseloomustus ei jäta tema olemuses mingeid kahtlusi.

Tuntud oli talsipühade-aegne surnu mängimine. See käis nii: “lahkunut” pesti, riietati ja pandi esinurka koos põleva küünlaga. Mängijad laskusid golbetsi², seejärel tõusid tuppa tagasi, läksid “kadunukesest” mööda ja läksid eeskotta. Völtssurnu jälgis neid peeglist. Oletati, et selle mängu osaliste välimuse järgi võis “lahkunu” ennustada nende tulevikku. Ennustuse variandid sisaldasid elutsükli võtmesündmusi (lapse sünn, pulm, varstine surm).

Minevikus oli komi küladest ja asundustes laialt levinud “majavaimu” mäng (komi keeles on sellel tegelasel palju murdenimesid: *bubõl’a*, *tšilejuška*, *bratanuška*, *göbötš aika* ‘golbetsi peremees’, *görd gatša* ‘punapüks’, *viž kok* ‘kollajalg’. 19. sajandil koostatud kirjelduse järgi käis mängimine järgmiselt. Ühte majja kogunes mitu last. Nad katsid aknad kinni ja seejärel istusid lavatsile, tingimata jalad üleval. Arvati, et kui seda mitte teha, niidab majavaim jalad vikati või sirbiga maha. Golbetsi sissepääsu juurde jäeti majavaimule kosti. Üks poiss avas golbetsi ukse, ronis kõrvalseisvale toolile ja, lüües seda kõvera otsaga kepiga, kutsus majavaimu: “Suseduška, bratanuška, tule ometi välja ja proovi meie vett, leiba ja soola.” (Teistest variantidest olgu toodud üks: “Bubõl’a, bubõl’a, tule meie juurde välja! Hirmuta meid, mängi meiega!”) Arvati, et kutse peale võib “suseduška” pöranda alt välja veereda kanamunana. Usuti, et kui visata teda puuhaluga, pudeneb munast palju kulda ja hõbedat.

² Golbets – Venemaa põhjaosa ja Siberi rahvastel taluelamus teatud panipaik ahju ja lavatsi vahel, kus olid astmed ahju peale ja lavatsile ronimiseks. Uksega, seespool riulid ja luuk maa alla: panipaika nimetatakse ülemiseks, aga maa all olevat osa alumiseks golbetsiks. *Tõlkija märkus.*

KOMI MÜTOLOOGIA

Sellel mängul oli paikseid erikujusid, kuid finaal oli alati üks – majavaim läks golbetsi tagasi. Kui ta ei teinud seda “vabatahtlikult”, visati ta sinna kõvera otsaga kepi või ahjuroobiga.

Pitirim Sorokin märkis juba ühes oma varases etnograafiaalases artiklis majavaimu seost esivanemate kultusega. Sellega seletub ka majavaimu range ruumiline lokalisatsioon. Eluaseme sümbolistliku struktuuri raames kuulus pörandaalune alumise maailma juurde. Komi muinasjutu kangelanna läheb intsesti vältida soovides maa-alusesse kuningriiki (kus kohtub Baba-Jagaaga) just golbetsi kaudu.

Mängus ja sellega seotud ettekujutuste ringis ilmneb selgelt majavaimu olemus. Ühest küljest esineb ta hüvede ja rikkuste võimaliku andjana. Teisest küljest nähakse temas ohtlikku ja vaenulikku olendit.

Tervikuna oli komi traditsiooniliste lastemängude repertuaar, kus olid säilinud iidse mütoлогия jäljed, nähtavasti üsna lai. Mõnda mängu mängisid külalapsed veel üsna hiljuti.

D. Nessanelis

Komi mütoloogia

Irina Iljina
Nikolai Konakov
Pavel Limerov
Juri Šabajev
Valeri Šarapov
Oleg Uljašev
Andrei Vlassov

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator15/>

ISSN 1404-2011 (trükis)
ISBN 978-9949-544-64-6 (trükis)
ISSN 1736-0323 (pdf)
ISBN 978-9949-544-65-3 (pdf)
Tartu 2015

Trükis ilmunud: **Komi mütoloogia**. Irina Iljina, Nikolai Konakov, Pavel Limerov, Juri Šabajev, Valeri Šarapov, Oleg Uljašev, Andrei Vlassov. SATOR 15. Tartu 2015

Sarja toimetaja: Mare Kõiva
Toimetajad: Nikolay Kuznetsov, Asta Niinemets ja Kadi Sarv
Tõlge: Nikolay Kuznetsov ja Asta Niinemets
Korrektuur: Asta Niinemets ja Kadi Sarv
Kaane kujundus: Andres Kuperjanov
Kaanepilt: Paša Mikušev "Vastastikune seos"
Küljendus: Diana Kahre
HTML: Diana Kahre

Raamatu ettevalmistamist ja väljaandmist on toetanud Eesti Hõimurahvaste Programm. Väljaanne on seotud projektiga IUT22-5 (Folkloori narratiivsed ja usundilised aspektid).

E-raamatu valmimist toetas: EKKM14-344 Eesti keele, kultuuri ja folkloori kasutusvaldade laiendamine ja tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2015 EKM Teaduskirjastus
© 2015 Eesti Folkloori Instituut
© 2015 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm